

Borbena dejstva divizije u Lici i severnoj Dalmaciji tokom leta 1943.

Borbe 1. i 3. brigade na području Otočca, Pazarišta i Gospića juna 1943.

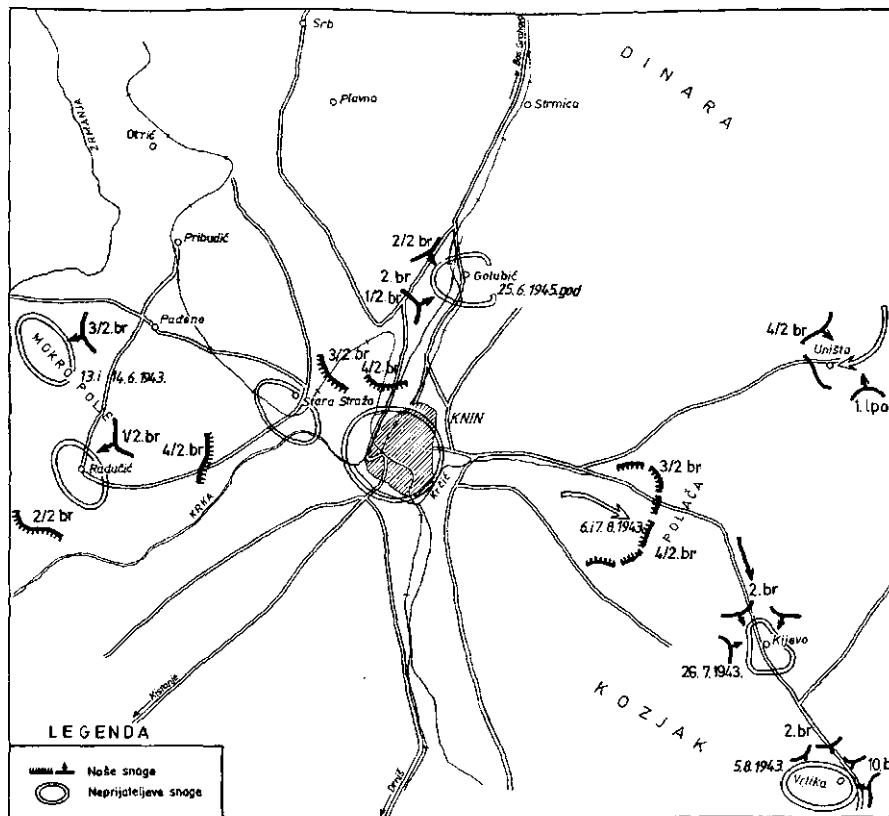
Sredinom juna raspored snaga oko Gospića znatno se izmenio, a došlo je i do kadrovskih promena. Naime, po naređenju Štaba 1. korpusa Hrvatske od 8. juna, dva bataljona 2. brigade (2-gi i 4-ti) su 9. juna upućena u sastav Kninskog sektora gde su se već nalazili 1. i 3. bataljon. Položaje kod Gospića preuzeo je 4. bataljon 3. brigade. Bataljoni 2. brigade odmarševali su u severnu Dalmaciju, zatim 11. juna u rejon Pađena i ušli su u sastav Kninskog sektora.²⁶⁰ Pošto je dotadašnji komandant 2. brigade Mile Uzelac 6. juna postavljen za načelnika Štaba 6. divizije, sa ovim bataljonima je u Dalmaciju upućen operativni oficir divizije Stevan Opsenica da privremeno komanduje brigadom. Upravo se 9. juna Štabu divizije na dužnost javio Dušan Dotlić, do tada komandant 14. primorsko-goranske brigade, koji je 11. juna bio predložen za komandanta 2. brigade. Pošto se lečio od zadobijenih rana, Dotlić je ostao pri Štabu divizije još izvesno vreme, tako da je dužnost preuzeo u prvoj polovini jula. Početkom jula umesto Momčila Novkovića za komandanta 3. brigade postavljen je Milan Šijan, do tada zamenik komandanta 1. brigade. Umesto njega za zamenika komandanta u 1. brigadi postavljen je Dragan Rakić, dotadašnji zamenik komandanta 2. brigade. Za zamenika komandanta 2. brigade postavljen je Danilo Damjanović, do tada operativni oficir u istoj brigadi. Za obaveštajnog oficira 1. brigade postavljen je Danilo Čupurdija, ranije komesar 5. mitraljeskog bataljona u 2. brigadi. Položaje oko Gospića preuzeo je 8/9. juna 4. bataljona 3. brigade.

Treća brigada ostavši sama oko Gospića 9. juna je zauzela ovakav raspored: 1. i 2. bataljon u rejonu Bilaja, 3. bataljon na području Smiljana i 4. bataljona na prostoriji Budak - Budački most. Prema tome, Štab 6. divizije je 10. juna imao pod svojom komandom samo jednu - 3. brigadu oko Gospića, dok mu se 1. brigada još nalazila po komandom 13. divizije u Gackoj dolini, a 2. brigada, sve do početka septembra, u severnoj Dalmaciji, pod komandom Kninskog sektora.²⁶¹

U pokretu sa Baških Oštarija prema Otočcu 1. brigada je 11. maja oko 23 časa stigla u Ličko Lešće gde je prenoćila. Sutradan je smenila

²⁶⁰> Naredbom GŠH od 29. aprila 1943. godine obrazovan je Stab Kninskog sektora za rukovođenje dejstvima na prostoru između Grahova i ceste Obrovac - Gračac. U njegov sastav su ušli Severnodalmatinski NOP odred i tri bataljona (1. 2. i 4.) Ličkog partizanskog NOP odreda. Za komandanta je postavljen Milan Mićun Šakić a za političkog komesara Petar Babić.

²⁶¹> Zb. V-15, d. 33, 39; AVII, k. 419, br. reg. 3/6; k. 420, br. reg. 3/1.

Borbe 2. brigade u severnoj Dalmaciji od 9. juna do 24. avgusta 1943.

jedinice 8. divizije, ušla pod komandu Štaba 13. primorsko-goranske divizije i razmestila se u Otočcu, Kopolju, Ličkom Lešću u Švici. Kako je njeno brojno stanje bilo jako opalo, preduzete su *političke i druge* mere da se ona što pre i što više popuni novim borcima iz novooslobođenih sela otočkog kotara. Štab *korpusa* je 13. maja 1943. uputio Štabu 6. divizije posebno naređenje za sprovođenje mobilizacije u Gackoj dolini u kojem je, pored ostalog, pisalo: »U cilju što uspješnije mobilizacije Ličana Hrvata u Gackoj dolini potrebno je:

- Sve Ličane Hrvate koji su se ovih dana dobrovoljno javili u našu vojsku i koje je Sudski odsjek GŠH rasporedio u IV brigadi, prevesti u I brigadu i od njih formirati kao osnovnu jednu posebnu jedinicu u kojoj postaviti za rukovodioce takođe Hrvate;

- Za ovu mobilizaciju treba da se angažuju Nina Rupčić ili Jakov Blažević [prvi je rodom iz Lešća član OK, drugi je sekretar OK KPH za Liku - Đ. O.]

- Sa ovom novoformiranom jedinicom potrebno je naročito intenzivno politički raditi i obratiti joj najveću pažnju«.

Manjak podataka ne dopušta da se vidi kako je ova mobilizacija sprovedena, ali se posredno (iz drugih dokumenata) može zaključiti da

je bilo izvesnog uspeha. Tako politički komesar divizije Rade Žigić u svom izveštaju od 21. maja kaže da je popunjavanju jedinica posvećena velika pažnja i da rezultati nisu izostali. Budući da je broj novomobilisanih bio skroman, glavnu popunu brigade su dobile povratkom svojih rekonvalescenata. Druga brigada prema Žigićevom izveštaju imala je preko 1000 boraca, a 3. brigada preko 900 boraca. Prva brigada treba da se popuni u Gackoj dolini (ovde je stigla sa oko 642 borca u stroju) i do sada joj se javio izvestan broj boraca dobrovoljaca, pretežno Srba. Divizijski komitet 9. juna 1943. izveštava da 1. brigada tada ima 1093 boraca većina mobiliziranih iz novooslobođenih mesta. I Štab 6. divizije je 14. juna izvestio da je 1. brigada u poslednje vreme mobilisala veliki broj boraca.²⁶³

U odbrani Gacke doline pod komandom Štaba 13. divizije, pored njene 6. primorsko-goranske brigade, privremeno su se našle 1. brigada 6. divizije i 4. kordunaška brigada 8. divizije zatvorivši pravce: Krivi put - Brinje, Vratnik - Brlog i Sveti Juraj - Krasno - Otočac. Raspored i zadatke brigada odredio je Štab 13. divizije zapovešću od 12. maja 1943. Po toj zapovesti 1. brigada je obrazovala divizijsku rezervu u rejonu Srpsko Polje - Kopolje, s tim da jednu četu isturi u rejon Krasna sa vodom u selu Oltare radi zatvaranja pravca od Svetog Jurja. U slučaju neprijateljskog nailaska ova četa je trebalo da pruži otpor i da hitno izvesti o situaciji kako bi se preduzele efikasnije mere za odbranu tog pravca. U tom položaju brigada se zadržala narednih dana, tako da je i 20. maja glavninom bila u Kopolju, Srpskom Polju i Otočcu, a jedna četa je bila u selu Oltare prema Svetom Jurju.

Kada je 18. maja Štab 13. divizije sa 6. brigadom krenuo sa ovog prostora u brinjski kotar i prema Ogulinu, za komandovanje 1. i 4. brigadom načelnik Štaba 1. korpusa Hrvatske Milan Kuprešanin oformio je privremeni Operativni Štab Gacka (komandant Lazo Radaković, politički komesar Mile Martinović, zamenik komandanta Miloš Klaić, zamenik političkog komesara Bogdan Vujinović). Operativni štab je odlučio da 4. brigada zatvori pravce Krivi put - Brinje i Vratnik - Brlog, a da 1. brigada i dalje ostane u rezervi sa 3. bataljonom na položaju: k. 565, k. 498, zapadne padine Čelinjaka, Vrzići, Crni Kal, sa jednim bataljonom u Brlogu, jednim u Otočcu, i 4. bataljonom prema Krasnu i Sv. Jurju.

U tom rasporedu brigada se zadržala sve dok trupe divizije »Re«, ojačane konjičkim pukom »Aleksandria« iz Krivog Puta i reiona Vratnika nisu počele jača dejstva prema Žutoj Lokvi. Oni su 25. maja zbacili bataljon 4. brigade sa Goljaka (k. 824) i prodrli u dolinu Melnice, savladavši otpor 1. i 3. bataljona 1. brigade, zauzevši Cvitovac, k. 519 i k. 565. Uveče 26. maja dva bataljona 4. i dva bataljona 1. brigade (1. i 3. bataljon izvršili su žestok napad na Goljak, koji je u toku noći tri puta ponavljan, ali uspeha nije bilo. Italijani su i narednih dana zadržali Goljak a obe brigade su se povukle na prvobitne položaje.

Po naredenju GŠH od 30. maja Štab 13. divizije ponovo je preuzeo komandu na pravcu Vratnik - Otočac (Operativni štab Gacka je uki-

²⁶³ Zb. V-15, d. 41; AVII, k. 419, br. reg. 7/6, 27/4; k. 420a, br. reg. 28/20; Mikrofilm CK KPH 4/221-224.

nut). Pošto je 4. kordunaška brigada ustupila svoje položaje 6. primorsko-goranskoj brigadi, ona se orijentisala na pravac Modruš - Jezerane u sastav svoje divizije, dok je 1. brigada 6. divizije i dalje ostala na raspolaganju Štaba 13. divizije. Bobena dejstva su se već bila potpuno smirila i poprimila sporadičan karakter. Divizija »Re« zadržavši Goljak (k. 824) narednih dana nije navaljivala prema Otočcu. Kad su Italijani početkom juna napustili Goljak i povukli se na Vratnik i u Krivi Put, borbena dejstva su gotovo zamrla. Sudeći po izveštaju političkog komesara 6. divizije od 11. juna 1. brigada na sektoru Otočac - Vratnik nije vodila značajnije operacije, samo je imala tri bataljona na položajima a jedan u rezervi. U to vreme se situacija kod Gospića znatno pogoršala. Deblokadom osokoljene ustaše su postale agresivnije i učestalije su se zaletali na slobodnu teritoriju. Stoga je Štab 1. korpusa Hrvatske naredio da 1. brigada ostavi na Velebitu (Krasno-Oltari) 4. bataljon (»Matija Gubec«) pod komandom 13. divizije, a sa glavninom da se odmah uputi prema Gospiću u sastav divizije. Stigavši 25. juna u rejon Gospića, brigada je odmah stupila u borbu sa ustašama.²⁶³

Početak leta 1943. brojno stanje divizije, socijalna i nacionalna pripadnost boraca u celini i svake njene jedinice, prema izveštaju od 19. juna, izgledali su ovako:

- Štab divizije 19 ljudi, od toga radnik 1, seljaka 7, zanatlija 1, vojnopolicijskih lica 4, intelektualaca 5, Srba 18, Hrvat 1, članova KPJ 15, kandidata 2, skojevaca 1;

- pomoćno osoblje (ovde su verovatno uračunati vezisti, intendanura i sanitet, kuriri i drugi delovi pri štabu) 101 borac, od toga radnika 7, seljaka 63, zanatlija 8, nameštenika 4, vojnopolicijskih lica 4, intelektualaca 6, đaka 9, Srba 90, Hrvata 11, članova KPJ 12, kandidata 6, skojevaca 30;

- 1. brigada 955 boraca na licu, od toga radnika 50, seljaka 814, zanatlija 39, nameštenika 4, vojnopolicijskih lica 35, intelektualaca 13, Srba 840, Hrvata 80 (ovde je verovatno greška, ne slaže se zbir nacionalnosti sa ukupnim brojem boraca), Italijana 2, članova KPJ 183, kandidata 60, skojevaca 132;

- 2. brigada 1.129 boraca, od toga radnika 19, seljaka 1035, zanatlija 39, nameštenika 10, vojnopolicijskih lica 18, intelektualaca 8, Srba 1116, Hrvata 12, Rus 1, članova KPJ 209, kandidata 63, skojevaca 314;

- 3. brigada 965 boraca, od toga radnika 26, seljaka 874, zanatlija 17, nameštenika 7, vojnopolicijskih lica 21, intelektualaca 2, đaka 18, Srba 963, Hrvata 2, članova KPJ 219, kandidata 89, skojevaca 236;

- Prateća četa divizije 65 boraca, od toga radnika 4, seljaka 58, Srba 60, Hrvata 5, članova KPJ 1, kandidata 11, skojevaca 19;

- Inženjerijska četa divizije 34 borca, od toga seljaka 27, zanatlija 5, nameštenika 1, Srba 32, Hrvata 2, kandidata za člana KPJ 1, skojevaca 11.

Divizija je ukupno brojala 3.268 boraca na licu, od toga radnika 106, seljaka 2.878, zanatlija 109, nameštenika 27, vojnopolicijskih lica 85, in-

263) Zb. V-15, d. 49, 50, 55, 59, 60, 69, 70, 93, 94, 98, 176 180, 181, 194; AVII, k. 420a, br. reg. 30/20.

telektualaca 34, đaka 27, Srba 3.120, Hrvata 146, Musliman 1, Rus 1, Italijana 2, članova KPJ 638, kandidata 232, skojevaca 843.²⁶⁴⁾

Iz izloženog pregleda i njegovim upoređivanjem sa ranije iznetim pregledom brojnog stanja lako je uočiti značajne promene koje su se u kratkom vremenu događale u sastavu divizije. Tokom maja u hrvatskim selima oko Gospića divizija nije uspjela mobilisati nikoga, a ustaškom pozivu za mobilizaciju (kada je Gospić deblokiran) odazvali su se svi sposobni. Nasuprot tome, mobilizacija novih boraca u novooslobođenim selima u Gackoj dolini imala je značajnog uspeha. To se jasno vidi iz porasta brojnog stanja i promene nacionalnog sastava 1. brigade, koje iznosi oko 300 novih boraca. Ostale dve brigade su se popunjavale pretežno svojim rekonvelescentima.

U rasporedu koji je zauzela 9. juna posle smene bataljona 2. brigade, 3. brigada je ostala do 12. juna (dva bataljona u Bilaju, jedan oko Budačkog mosta, jedan u Smiljanu). Tada joj je naređeno da izvrši demonstrativni napad na Gospić i da zauzme k. 560 (u Ličkom Novom) koju su ustaše dan ranije zauzele, i u isto vreme (delom snaga) da pročisti područje Metka gde se pojavilo 50-60 četnika. Na četnike u Metku upućen je 2. bataljon noću 11/12. juna. On je u zoru 12. juna stigao u mesto ali četnike tamo nije zatekao - blagovremeno su bez otpora pobjegli u Velebit. Prvi bataljon je manjim delom noću 12/13. juna fingirao napad na Gospić iz pravca Bilaja, a glavninom je krenuo na ustaše na k. 560 u Ličkom Novom. Ustaše su pružili slab otpor, ali juriš nisu sačekali već su pobjegli u Gospić. Iste noći 3. bataljona je iz Smiljana takođe fingirao napad na Gospić, kao i 4. bataljon iz rejonu Budačkog mosta prema Budačkoj ulici. Između ova dva bataljona i neprijatelja razgorela se oštra pucnjava. Na pravcu 4. bataljona Budačkom ulicom iz grada pojavili su se ustaški tenkovi, pa je zabunom došlo do prevremenog rušenja Budačkog mosta. Posle ove demonstracije brigada je zauzela novi raspored: 1. bataljon je povučen u rezervu u Mušaluk, 2. bataljon je zauzeo položaje na liniji Bilaj - Divoselo sa jednim vodom u Metku, 3. bataljon je ostao u rejonu Smiljana, a 4. bataljon u rejonu Budak - Budački most.²⁶⁵⁾

U to vreme ustaško-domobranske snage u Gospiću su se konsolidovale i znatno ojačale uspešnom mobilizacijom ljudstva, tako da su pod kraj juna brojale do 6.000 ljudi pod oružjem, ne računajući naoružane civile (milicionere) po selima. Ono u čemu partizani i pored svih napora nisu imali nikakvog uspeha, ustaše su ostvarivale bez poteškoća, mobilišući sve što je bilo sposobno za oružje, pa čak i po selima koja su držali partizani.

Posle pomenute akcije 3. brigade, na položajima oko Gospića zavladao je relativno kraće zatišje koje je ozbiljno narušavala neprijateljska avijacija, koja je svakodnevno bombardovala i mitraljirala partizanske položaje oko Gospića. Uz podršku minobacača ustaše su 16. juna izvršili ispad prema Klisi (k. 560) i Divoselu gde su ih sačekali delovi 2. bataljona 3. brigade i u oštroj borbi odbacili nazad. Dana 22. juna ustaše su jačim snagama izbacili iz Bilaja delove 2. bataljona i odbacili ih prema

264) AVII, k. 796, br. reg. 3/3, 5/3, 6/3; k. 419a, br. reg. 14/12.

265) Zb. V-16, d. 54, 63, 67; AVII, k. 419, br. reg. 8/6; k. 796, br. reg. 29/6.

Vrepcu. Uveče su jedinice 3. brigade fingirale napad na Gospić i Bilaj, dok je 1. bataljon trebalo da očisti Trnovac od ustaša. U svitanje bataljon je napao ustaše i naišao na žestok otpor, pa se morao povući u Smiljan gde je poseo položaje za odbranu umesto 3. bataljona, koji je u međuvremenu upućen u Kosinj. Naime, u Kosinju se 16. juna pojavila grupa ustaša koja je napadala partizanske delove i patrole Komande mesta Kosinj. Toga dana ustaše su iz patrole komande mesta ubili 6 partizana, dok ih je 7 izbeglo preko reke Like i njih su zarobili četnici. Stigavši u Kosinj 3. bataljon 3. brigade pročistio je teren od Rudinke do Vukelića u Donjem Kosinju, naišao na ustaški logor ali ustaša nije bilo jer su se na vreme sklonili. Nedugo zatim bataljon je vraćen i stavljen u brigadnu rezervu u Mušaluku. Pošto su ustaše preotele Bilaj, 2. bataljon je poseo položaj na liniji Ribnik - Barlete. Četvrti bataljon je i dalje ostao u rejonu Budak - Budački most a 1. bataljon u Smiljanu.

Kada je konsolidovao i mobilizacijom znatno popunio i ojačao svoje snage ZAPOLI se više ne miri sa pasivnom ulogom već se rešava na preuzimanje inicijative i prvi put prelazi u zamašniji napad na jako razvučene i stoga slabe snage 3. brigade. Ujutro oko 4 časa 25. juna prešao je u napad sa dve bojne preko Smiljana ka Pazarištu, a jednom bojnom prema Ličkom Osiku. Na pravcu Smiljan - Pazarište ustaše najpre zbacuju delove 1. bataljona sa Bogdanića (k. 654) a zatim potiskuju glavninu iz Smiljana. Pritisnuti neuporedivo nadmoćnijim snagama 1. bataljon se organizovano povukao prema Pazarištu na Oteš (k. 745, k. 742), gde je pružio snažan otpor oko dva časa da bi se potom povukao delom na Metlaču (k. 799) a delom u Malo Selo i Mušaluk. Tako je neprijatelj u toku dana uspeo da ovlada prostorom Smiljana i gornjim Pazarištem do Klanca.

Bojna koja je nastupala prema Ličkom Osiku u toku noći je neopaženo prešla reku Liku i u zoru iznenadila 4. bataljon u Budaku odbacivši ga prema Zubaru (k. 701). Ona je produžila nastupanje delom snagama prema Mušaluku a delom prema Ličkom Osiku, gde je iznenadila Štab 3. brigade koji se jedva spasao bekstvom prema Širokoj Kuli. U to vreme se u Mušaluku zatekao 3. bataljon u rezervi koji se prikupio severno od Gropskog polja na k. 736, i k. 673 odakle je pružio otpor i zaustavio napredovanje ustaša. Snage koje su bez otpora upale u Lički Osik oko 9 časova izbile su na Gradinu (k. 683) i zauzele selo. Da bi odbacila neprijatelja i povratila Lički Osik i Budak, brigada je posle podne izvršila protivnapad sa 3. bataljonom iz Mušaluka prema Ličkom Osiku, a 4. bataljonom od Zubara prema Budaku. U oštroj borbi, mestimično i prsa u prsa, ustaše su odbačene iz Ličkog Osika i Budaka na levom obalu Like. U toku dana italijanska avijacija je zapalila više kuća u Mušaluku. Noću 25/26. juna 3. brigada je sa 1, 3. i 4. bataljonom posela položaje od Metlače (k. 799), preko Mušaluka do Budaka, dok je T. bataljon zadržala u rezervi u rejonu Perušića.

U toku 26. juna neprijatelj je snagama oko jedne bojne prešao reku Liku između Malog i Velikog Žitnika i u nastupanju uspeo da ovlada jednim uzvišenjem iznad Mušaluka. Istovremeno je delom snaga nastupao iz Gospića prema Budaku ali je na reci Lici bio odbačen nazad. Da bi odbacio neprijatelja iz Mušaluka, Štab 6. divizije ubacuje u borbu je-

dan bataljon 1. brigade koja je taman 25. juna uveče iz rejonu Otočca pristigla u rejon Perušića bez 4. bataljona, koji je ostao u rejonu Krasno - Oltari na Velebitu pod komandom 13. divizije. Protivnapadom bataljona 1. brigade i delova 3. brigade 26. juna uveče neprijatelj je izbačen iz Mušaluka i prebačen preko reke Like. I sledećeg dana neprijatelj je pokušavao da *napada iz Gospića prema* Budaku, ali bez uspeha.

U ovim trodnevnim borbama 3. brigada je pretrpela gubitke od 13 poginulih i 26 ranjenih boraca. Neprijatelj je izvestio 25. juna da je imao 21 mrtvog, 42 ranjena i 8 nestalih, 26. juna da ima 11 ranjenih i 27. juna 5 mrtvih i 29 ranjenih.²⁶⁶⁾

Napad 3. brigade na Smiljan i 1. brigade na Klanac krajem juna 1943.

Pošto je neprijatelj napustio utvrđeni Gospić i izašao na otvoreno *polje*, zauzevši Smiljan, Oteš i Klanac u Gornjem Pazarištu, Štab 6. divizije je ocenio situaciju povoljnom za tučenje neprijatelja na otvorenom prostoru, čiju je jačinu cenio na oko 2.000 vojnika podržavanih avijacija i tenkovima. Štab je za napad raspolagao kompletnom 3. brigadom (ukupno oko 1000 boraca) i 1. brigadom (1090 boraca, manje 1 bataljon), pratećom i inženjerskom četom divizije i sa dva topa 75 mm kao ojačanje. Osnovna zamisao da jednom brigadom preko Smiljana odseče neprijateljske snage u Pazarištu od Gospića, a potom da ih počešno uništava, bila je zaista smela, izgledna i privlačna.

Shodno osnovnoj zamisli 3. brigadi, ojačanoj 3. bataljonom 1. brigade (ukupno pet bataljona), inženjerskom četom divizije, jednim minobacačem 81 mm, protivtenkovskim *topom 37 mm* i protivtenkovskim mitraljezom 13 mm, dodeljen je veoma delikatan zadatak: da sa četiri bataljona iz Mušaluka pređe reku Liku i upadne u Smiljan, zauzme Kržmar (tt. 774) i Bogdanić (k. 654) i na taj način odseče neprijateljske snage u rejonu Oteš - Klanac od Gospića i stvori uslove za njihovo tučenje na otvorenom prostoru. Jednim bataljonom, ojačanim inženjerskom četom divizije, trebalo je da i dalje drži veoma širok front na desnoj obali Like, od k. 663 (južno Ostrvice) do k. 545 (zaseok Rukavine, južno od V. Žitnika).

Po osvajanju pomenutih objekata u Smiljanu brigada je imala delom snaga da postavi jaka osiguranja prema Gospiću a delom snaga da nastupa prema Otešu radi *sadejstva* 1. brigadi. *Početak* napada na neprijatelja u rejonu Smiljana određen je za 1 čas 28. juna.

Prvoj brigadi (svega dva bataljona), ojačanoj minobacačem 81 mm, poljskim topom 75 mm i brdskim topom 75 mm, naređeno je da napadne i zauzme selo Klanac i brdo Oteš (k. 745). Osim toga, ona je trebalo da odvoji i ostavi jednu četvu u Mušaluku ispod k. 673 pod neposrednom komandom Štaba divizije koji se nalazio na toj koti. Napad na Klanac trebalo je da usledi tek pošto počne borba u Smiljanu.

Izvršenju dobijenog zadatka 3. brigada je pristupila u ovakvom borbenom poretku i zadacima jedinica: 3. bataljon, potpomognut 2. bata-

²⁶⁶⁾ Zb. V-16, d. 85, 90, 194, 198, 201, 205; AVI! k. 419, br. reg. 10/6, 13/6, 16/8.

ljonom, da zauzme Smiljan zajedno sa brdom Krčmar (tt. 774) a potom da goni neprijatelja prema Pazarištu; 3. bataljon 1. brigade da zauzme Miljaču (k. 617) i Rasovaču (k. 620), a zatim da deo snaga ostavi na njima a glavninu prikupi ispod Miljače u brigadnu rezervu: 1. bataljon da zauzme Bogdanić (k. 654) i da na njemu ostavi dve čete prema Gospiću a jednom četom da posedne Bjutaču (k. 688); 2. bataljon kao brigadna rezerva da se kreće u pravcu 3. bataljona 3. brigade u gotovosti da mu priskoči u pomoć pri osvajanju Krčmara ili da dejstvuje na nekom drugom pravcu gde se ukaže potreba dok je 4. bataljon sa inženjerskom četom divizije ostavljen na desnoj obali reke Like od k. 663 do k. 545 radi obezbeđenja pozadine i prihvata snaga iz Smiljana u slučaju neuspeha. Za Štab brigade planirao je da se kreće na pravcu 3. bataljona, a u toku borbe trebalo je da se nalazi u zaseoku Miljkovića Varoš.

Uveče 27. juna 3. brigada se prikupila kod crkve u Mušaluku i oko 22.30 krenula je prema Smiljanu. Bilo je planirano da reku Liku pređe na vodenici u zaseoku Marasi (juž. k. 568). Međutim, dok se ona kretala prema vodenici ustaše su je zapalile i tuda više prolaza nije bilo. Kolona je skrenula niz reku i teškoćama ju je pregazila kod zaseoka Rukavine. Pri tom je izgubljeno mnogo vremena tako da napad nije mogao početi u planirano vreme nego tek u svitanje, oko 4 časa. Na Bogdaniću, Rasovači i Miljači nije bilo neprijateljskih delova pa su ih 1. bataljon i 3. bataljon 1. brigade bez borbe poseli. Do prvog sukoba sa neprijateljem došlo je prilikom ulaska 3. bataljona u Smiljan, odakle se nakon kraćeg okršaja neprijatelja povukao na Krčmar. Već odavno se bilo razdanilo kada je bataljon, ne baš najbolje organizovano, krenuo u napad na Krčmar, gde se neprijatelj već bio prikupio, sredio i za borbu dobro organizovao. Kada je bataljon izbio na jurišno odstojanje, dočekan je snažnom i ubitačnom vatrom i ručnim bombama i nateran na odstupanje. Tada je u pomoć 3. bataljonu upućen 2. bataljon 3. brigade iz rezerve da preko Miljkovića Varoši napadne Krčmar sa severne strane iz pravca zaseoka Vaganac. U tom pokretu on je neočekivano naišao na jak otpor sa uzvišenja poviše Miljkovića Varoši i uz znatne gubitke bio odbačen nazad. Pošto se već odavno razdanilo, a i snage 3. bataljona su bile rasute, to se napad na Krčmar više nije mogao ponavljati. Posle neuspeha 2. bataljon se povukao na k. 650, dok se 3. bataljon sa glavinom prikupio na Miljači. Jedna njegova četa odstupila je u padine Velebita i tokom dana došla u sastav bataljona. Time je napad brigade bio praktično okončan, a zadatak je ostao neizvršen. Pored toga, brigada se našla u opasnoj situaciji da bude odsečena i opkoljena.

I neprijatelj je, pravilno ceneći situaciju, uočio položaj brigade u Smiljanu pa je brzo, preduzimao mere da ukazanu priliku iskoristi. Blagovremeno je iz Gospića uputio jednu bojnu niz levu obalu reke Like prema Velikom Žitniku podržana tenkovima i minobacačima, a u susret nj' j iz Klanca (pošto je i 1. brigada pretrpela neuspeh) nastupala je druga bojna. Obe bojne su oko 15.30 časova spojile u rejonu V. Žitnika i odmah u razvijenom borbenom poretku krenule prema Smiljanu u napad na brigadu, podržane sa tri tenka i minobacačima. Štab 3. brigade je brzo i pravilno ocenio situaciju vrlo kritičnom, pa se odmah odlučio za protivnapad i proboj preko reke Like prema Mušaluku. Prema nep-

rijatelju na Krčmaru ostavio je 1. bataljon na Bogdaniću, Rasovači i Miljači, a sa ostala tri bataljona energično je krenuo u proboj prema Mušaluku. U Smiljanskom polju, između Smiljana i reke Like došlo je do veoma oštrog sudara. Neposredno u streljačkom stroju našli su se štabovi bataljona i brigade. Mada brojno nadmoćniji, neprijatelj nije izdržao snažan juriš bataljona, njegov se stroj prelomio, a zatim je usledilo neuredno povlačenje. U neodoljivom jurišu tri bataljona 3. brigade izbila su na reku Liku u rejonu k. 568 do ušća Otešice u Liku. Potom su preko Like evakuisani svi ranjeni i poginuli borci u Lički Osik i Široku Liku. Kada se i 1. bataljon iz zaštitnice pod žestokom borbom probio do reke, kompletna brigada se povukla u rejonu Lički Osik. Interesantna je ocena valjanosti jednih i drugih jedinica u ovom okršaju koju u svom izveštaju daje Zapovjedništvo Operativnog područja Lika (ZAPOLI). Pored ostalog, u njemu je konstatovano i ovo: »U borbama 27. na 28. opkoljena je u predjelu Krčmar (k. 774) polovina III partizanske brigade. Zbog nemanja ovima dorašlih četa (grupa Kuraja odnosno Sudar potpuno odkazale), polubrigada se jurišem probila... u pravcu V. Žitnik - Mušaluk«.

Prva brigada je na vreme zauzela polazne položaje za napad na Klanac, ali napad nije počinjala čekajući da počne borba u Smiljanu, kako je zapovješću bilo određeno. Pošto je borba u Smiljanu počela tek u svađuće, to je ova brigada morala zauzimati novi i drugačiji raspored za napad. Drugi bataljon potpomognut sa dve čete 1. bataljona po danu je napao neprijatelja u Klancu, a jedna četa 1. bataljona vršila je pritisak na k. 572. Bataljon je uspeo da u početku na juriš osvoji jedno uzvišenje uz Klanac, ali ga je neprijatelj protivnapadom odakle odbacio i prisilio na povlačenje. Napad je ponovljen oko 11 časova uz ograničenu i neefikasnu podršku minobacača i dva topa koji su slabo gađali. Napad je bez teškoća bio opet odbijen pa se brigada povukla na desnu obalu Like.

U ovim borbama neprijatelj je prema vlastitom priznanju imao gubitke od 3 mrtva, 17 ranjenih i 1 nestalog vojnika. Gubici 6. divizije bili su veoma veliki: 18 mrtvih i 49 ranjenih. Među ostalima teško je ranjen politički komesar 1. brigade Branko Desnica, pa ga je zamenio Nikola Pejnović, do tada politički komesar 1. bataljona. Ranjen je i Slavko Glumac, politički komesar 2. bataljona 1. brigade, koga je zamenio Ferdo Toplak. Poginuo je obaveštajni oficir 1. brigade Jovo Grubišić, koji je do aprila bio politički komesar 4. bataljona 1. brigade. Ovaj, a i neki drugi raniji neuspesi, podstakli su Štab 1. korpusa Hrvatske da se pismom obrati potčinjenim štabovima, nalažući im da se klonu akcija u kojima se daju velike žrtve a ne postižu gotovo nikakvi rezultati.

Posle povlačenja na desnu obalu Like, 1. brigada je posela položaj od Metlače (k. 799) preko k. 777 do Mušalučkog Malog Sela a 3. brigada od Mušalučkog Malog Sela do k. 663.²⁶⁷⁾ Divizija je 30. juna imala: po spisku 4.184 muška i 315 žena, u rashodu 1.096 muških i 65 žena, na licu 3.172 muška i 250 žena, automata 19, pušaka 2.581, mitraljeza 38, puškomitraljeza 160, protivtenkovskih mitraljeza 1, protivtenkovskih to-

²⁶⁷⁾ Zb. V-16, d. 100, 101, 102, 207; Zb. V-17, d. 6, 12, 101; AVII k. 802, br. reg. 33/5; k. 419, br. reg. 20/6.

pova 1, lakih minobacača 20 i minobacača 81 mm 3. Pada u oči veliki rashod od 1.161 borca, što znači jednu jaku brigadu. U rashodu je bilo: ranjenih 389, bolesnih 159, na bolovanju kod kuća 270, na odsustvu kod kuća 76, samovoljno udaljenih iz jedinica 91, nepoznato gde se nalaze 30, na raznim kursevima 81, privremeno prekomandovanih 65. Osim toga u izveštaju nije prikazano ljudstvo za 1. lički hrvatski bataljon »Matija Gubec«, koji je bio u fazi prikupljanja i formiranja i za koga su 1. i 3. brigada već bile izdvojile i uputile 77 boraca Hrvata iz svojih redova.

Od ukupno 3.422 borca, koliko ih je divizija tada imala u stroju, radnika je bilo 127, seljaka 2.992, zanatlija 119, nameštenika 31, vojno-policijskih lica 91, intelektualaca 33, đaka 29, Srba 3.236, Hrvata 183, Muslimana 1, Rusa 1, Italijana 1, članova KPJ 688, kandidata 221 i skojevaca 864.²⁶⁸⁾

Partijsko-politički, vojno-stručni i kulturno-prosvetni rad, organizacijske i formacijske promene u diviziji

Posle borbi od 28. juna ustaše su zadržale ceo prostor (sva sela) između reke Like i Velebita, počev od linije Bilaj - Rizvanuša - Brušane pa do Donjeg Pazarišta. U tom prostoru oni su ponovo organizovali svoju vlast uspostavljanjem opštinskih uprava u Smiljanu i Klanju (opština Pazarište) i oružničkih postaja u svakom većem selu. Istovremeno su sproveli potpunu mobilizaciju sposobnog ljudstva u svoje jedinice. Ljude koje iz bilo kog razloga nisu gonili u redovne jedinice, starosti od 16 do 60 godina, naoružavali su i ostavljali po selima kao pomoćne oružnike. Hrvatske partizanske porodice i njihove simpatizere nemilosrdno su pljačkali i proterivali na partizansku slobodnu teritoriju. Zadovoljni postignutim, ustaše tokom jula nisu preduzimale neka opsežnija borbena dejstva na području Gospića. S druge strane, pokazalo se da ni 6. divizija nema dovoljno snaga za dublje zahvate, pa se i ona ograničila na odbranu slobodne teritorije, štiteći narod u ugroženim selima i neposredno mu pomažući u podizanju letine. Stoga se borbena aktivnost svodila uglavnom na dejstva manjih grupa u vidu zaseda i prepada, povremena i mestimična prepucavanja i čarkanja.

Stanje relativnog zatišja korišćeno je u diviziji za intenziviranje partijsko-političkog i kulturno-prosvetnog rada u jedinicama. U Vrhovinama je 1. i 2. jula održana Treća okružna partijska konferencija za Liku. Konferenciji je prisustvovao i član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj. U to vreme partijska organizacija u Lici brojala je 764 člana (ne računajući članove Partije u 6. diviziji) organizovanih u 92 ćelije, 27 opštinskih, 7 sreskih i 1 okružni komitet. Istovremeno (9. jula) u stroju 6. divizije bilo je 662 člana KPJ, 213 kandidata za člana KPJ i 836 članova Sa.eza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Tokom jula po bataljonima su održavane partijske konferencije na kojima su - obično uz prisustvo ponekog člana politodela iz brigade - raspravljana mnogo i raznovrsna pitanja. Tom prilikom članstvo je upoznavano s gledištima

26irAVnTkT419, br. reg. 29/11, 15/12.

i odlukama tek završene Treće partijske konferencije, kao i sa direktivama divizijskog partijskog komiteta.

Političkom radu u jedinicama u to vreme je poklanjana velika pažnja. U jedinice su sve manje pristizali dobrovoljci koji su već unapred svesno bili opredeljeni za liniju Komunističke partije i narodnooslobodilačke borbe. Bilo je više onih koji su politički bili uglavnom neopredeljeni, kojima je linija NOB-a bila maglovita i nejasna, pa ih je sistematskim političkim radom tek trebalo pridobiti za ideje i politiku KPJ. Kao najpogodnija forma političkog rada sa borcima upražnjavane su četne konferencije. Kada su prilike dozvoljavale, one su držane veoma često. Povodi za konferenciju, pored planom predviđenih političkih i vojnih pitanja, neretko su bili novonastali problemi u četi. Tu se otvoreno raspravljalo o raznim aktuelnim političkim i vojnim pitanjima, o vojno-političkoj situaciji kod nas i u svetu, ali i o lošim postupcima starešina, nedostojnom držanju i ponašanju među narodom, ukazivano je na držanje svakog pojedinca u borbi. Takav pristup u radu snažio je borbenu jedinstvo i entuzijazam boraca i jedinica, razvijao je samopouzdanje i pregalaštvo.

Naporedo sa političkom, izvođena je i vojno-stručna i borbena obuka u jedinicama (četama). Mada u nepovoljnim okolnostima (neobučenost starešina, nemogućnost dužeg sistematskog rada, odsustvo svih vrsta školskih učila i pomagala itd), nastojalo se da se borci što bolje ovladaju rukovanjem i upotrebom oružja, naročito gađanjem raznih ciljeva, usklađivanjem vatre i pokreta u borbi i slično. Štabovi bataljona su pravili programe obuke obično za 15 dana, mada su najčešće zbog čestih borbi ostajali neostvareni. Pri štabovima brigada postojali su desetodnevni kursevi za desetare, a pri Štabu divizije za vodnike, u trajanju 15-20 dana. Programi ovih kurseva bili su dosta obimni pa su se u tako kratkim rokovima teško realizovali. Pri Štabu divizije održavani su kursevi za vodne delegate i političke komesare četa, a pojedinci su slati i na kurseve koje je organizovao Okružni komitet KPH za Liku. Ovi kursevi imali su vidnu ulogu u organizovanju i provođenju partijsko-političkog rada u jedinicama, jer su njihovi slušaoci uglavnom bili pokretači i nosioci tog rada.

Kulturno-prosvetni odbori u bataljonima bili su organizatori i nosioci kulturno-prosvetnog rada u jedinicama. Njihova aktivnost je vidno oživljavala u periodima relativnog zatišja na frontu. Tada bi se pripremale diletantske grupe i horovi koji su davali priredbe u jedinicama i po selima. Pri Štabu divizije delovala je glumačka grupa »Pastir Kostja« koja je u to vreme za narod i borbe organizovala priredbe na relativno visokom umetničkom noviu. U periodima zatišja oživljavali su analfabetski kursevi, organizovani obično u četama. U tom periodu nastavljeno je izdavanje »Ličke divizije«, glasila Štaba 6. divizije (prvi broj izišao 1942). Brigade su takođe počele da izdaju svoje listove: Prva - Delo Krntije, Druga - »Udarnik« i Treća - »K pobjedi«. Osim toga, skoro svaki bataljon, pa i poneka četa, izdavali su svoje džepne novine. Prilikom dužeg zadržavanja u selima, jedinice bi organizovale i pisanje zidnih novina, koje su isticane na vidnom mestu. Teme takvih članaka u ogromnoj većini bile su doživljaji u borbama.

Početak jula doznalo se da se u selu Lipovo Polje u Kosinju okupilo oko 250 četnika, što domaćih što sa strane, i da ustaše iz Pazarišta preko sela Kušćice ubacuju naoružane grupe u kosinjska sela. Stoga je 1. brigada 3. jula predala svoje položaje u rejonu Klauđerovac - Mušaluk 3. brigadi, a ona se sa tri bataljona (4. bataljon se još nalazio u 13. diviziji) prebacila u Kosinj, tako da je dva bataljona smestila u selo Kruščicu a jedan bataljon u Studence. Oko 17 časova 14. jula sva tri bataljona su skrivenim pravcima krenuli prema četnicima. Prema planu, 1. i 2. bataljon su dobili zadatak da zaposednu šumu iznad sela od zaseoka Stakić do zaseoka Kućišta i ponora reke Like i da se odatle u streljačkom stroju spuste u selo i pohvataju četnike. Trećem bataljonu je naređeno da u polju pređe reku Liku i zaposedne njenu levu obalu sve do ponora, kako bi sprečio bežanje četnika iz sela preko polja. Sva tri bataljona su na vreme prešli u akciju ali su četnici blagovremeno pobjegli u šumu, a manji deo se predao bez otpora. Zarobljeno je 18 četnika i zaplenjeno 16 pušaka i 1 puškomitraljez. Gubitaka obostrano nije bilo.

Brigada se izvesno vreme zadržala u prostoru Kosinja sa 1. bataljonom u Lipovom Polju, 2. u Kruščici, 3. u Poljicu, dok se 4. bataljon nalazio u sastavu 13. divizije. Oko 20. jula ona je ponovo preuzela deo fronta prema Pazarištu, s tim što je jednim bataljonom posela položaje u rejonu Kruščica - Kaluđerovac, jedan je i dalje bio u Lipovom Polju, a jedan u Poljicu u rezervi. Oko 1. avgusta u sastav brigade vratio se 4. bataljon. U isto vreme 3. brigada je sa dva bataljona držala položaje na liniji Mušaluk - Budački most - Kulica, jedan je imala u Vukšiću kao rezervu, a jedan se nalazio u rejonu Gračaca, gde je obezbeđivao podizanje letine, da bi nešto kasnije bio prebačen u rejon Divoselo - Medak po istom zadatku.²⁶⁹

U toku jula u sastav divizije ušla su dva partizanska bataljona i dve partizanske čete. Pod komandom Štaba 6. divizije stavljen je oko polovine jula 3. partizanski bataljon Ličkog partizanskog odreda. Još početkom maja 1943, kada je Lički partizanski odred sa tri bataljona upućen u severnu Dalmaciju, njegov 3. bataljon ostao je u Lici i samostalno djelovao uglavnom u rejonu Drenovače prema Bihaću. Jedna njegova četa povremeno se nalazila u rejonu Divosela. Stavljanjem pod komandu Štaba divizije ovaj bataljon je izašao iz sastava odreda, ali je zadržao svoj prvobitni naziv. U prvoj polovini septembra dobija naziv Samostalni bataljon 6. divizije, ali je nakon mesec dana rasformiran. Tada je brojao svega oko 150 boraca.

Naredbom Štaba 6. divizije od 14. jula određeno je da se u sastavu divizije formira 1. lički hrvatski bataljon »Matija Gubec« - »u cilju što bolje mobilizacije hrvatskog stanovništva u Lici«. Bataljon je svečano formiran 20. jula u selu Sinac sa Ivanom Grahovcem, komandantom i Milivojem Rukavinom političkim komesarom na čelu. Iz brigade i ostalih jedinica 6. divizije prekomandovani su gotovo svi borci Hrvati koji su poslužili kao jezgro za formiranje ovog bataljona. Odluku o formiranju bataljona, na inicijativu CK KPH i GŠH, doneo je Štab 1. korpusa

Hrvatske još 13. maja 1943. Osim boraca prikupljenih iz sastava divizije, u bataljon je došao prilično broj novih boraca Hrvata tako da je bataljon porastao na oko 250 boraca; tu se uglavnom stalo u razvoju, mada se računalo i želelo da preraste u brigadu. Duže vreme bataljon nije bio ubacivan u oštre okršaje; upućivan je na lakše zadatke obezbeđenja i čišćenja pojedinih prostora, orijentisan na političko delovanje po hrvatskim selima radi dalje mobilizacije ljudstva u svoje redove. U prvim oštrijim okršajima sa ustašama bataljon se pokazao slab, trpeo je poraze, a ni u pogledu »mobilizacije hrvatskog stanovništva« nije ispunio očekivanja.

U aprilu 1943, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, Štab 6. divizije je pokupio iz svojih jedinica većinu boraca iz Podgorja (od Karlobaga do Novigrada) i najsevernijeg dela Dalmacije i uputio ih u Podgorje. Trebalo je da ti borci posluže kao jezgro za formiranje partizanskog odreda koji će dejstvovati na području ispod Velebita između Karlobaga i Obrovca. Od njih i grupe boraca sa terena u Šibuljni, u prvoj polovini maja formiran je partizanski odred jačine voda (nazivan i leteći vod), koji je dobio naziv »Plavi Jadran«. Njegov komandant (komanidr) bio je Nikola Marinković, a politički komesar Marin Trošelj. Odred je u leto 1943. prerastao u četu »Plavi Jadran« jačine oko 80 ljudi. U vremenu kapitulacije Italije četa je prerasla u dva bataljona koji su bili orijentisani prema Zadru. Sredinom septembra Štab 6. divizije obrazovao je štab odreda i uputio ga na područje gde je dejstvovala četa »Plavi Jadran« da od nje i novih boraca formira partizanski odred. Za komandanta odreda postavljen je Danilo Damjanović, do tada zamenik komandanta 2. brigade a za političkog komesara Ferdo Toplak, do tada politički komesar 2. bataljona 1. brigade. U GŠH postojala je namera da se od ovog odreda i 1. ličkog hrvatskog bataljona »Matija Gubec« formira brigada sastavljena isključivo od Hrvata u sastavu 6. divizije, ali se od toga odustalo. Pored pojedinaca odred je iz Zadra pristupio jedan kompletan bataljon italijanskih vojnika (oko 160) i Mornarički odred »Ražanac« koji je u svom sastavu imao 21 plovnu jedinicu. Sredinom oktobra odred »Plavi Jadran« je rasformiran i od dela njegovih boraca, s područja severne Dalmacije, italijanskog bataljona i odreda »Ražanac« formiran je Zadarski NOP odred i stavljen pod komandu novoformirane 19. divizije. Od boraca iz Podgorja formiran je novi odred »Plavi Jadran« sastava tri manja bataljona. Za komandanta odreda postavljen je Vlado Ciganović a za političkog komesara Slavko Glumac. Odred je pred kraj oktobra stigao u Podgorje, odakle je jedan njegov bataljon upućen u Liku radi popune brigade 6. divizije. Odred je u Podgorju dejstvovao pred komadnom 6. divizije do njenog odlaska u Bosnu.

U maju 1943. od oko 20 antifašista, sa područja Jablanca, na Velebitu je u predelu Veliki Alan, između Jabanca i Štirovače, formiran Primorski partizanski odred »Alan«. Njegov prvi komandant (komandir) bio je Nikola Dražić a politički komesar Danijel Vukušić Dane. Ubrzo posle formiranja odred je uspostavio vezu sa Štabom 6. divizije u Perušiću koji ga je stavio pod svoju komandu i poslao mu novog komandira i političkog komesara, jednog vodnika, desetara-ujedno mitraljesca

i pomoćnika mitralješa. Odred je ostao pod komandom divizije do njenog odlaska u Bosnu.²⁷⁰⁾»

Sredinom leta 1943. 6. divizija je pored tri brigade, čete »Plavi Jadran«, odreda »Alan«, dva samostalna bataljona i pozadinskih delova (intendantura i sanitet, kursevi stražara, glumačka grupa i dr.) u svom sastavu imala prateću i inženjersku četvu i vod za vezu. Ukupno, divizija je 29. jula brojala po spisku: 4.094 muških i 298 žena, u rashodu 1.178 muških i 75 žena, na licu 3.015 muških i 230 žena, od toga: 105 radnika, seljaka 2.825, zanatlija 110, nameštenika 29, vojnopolicijskih lica 96, intelektualaca 49, đaka 31, Srba 3.024, Hrvata 218 Muslimana 1, Italijana 2, članova KPJ 647, kandidata 223, skojevaca 772, naoružanih sa automatom 19, pušaka 2.724, mitraljeza 37, puškomitraljeza 154, protivtenkovskih mitraljeza 1, protivtenkovskih topova 2, lakih minobacača 21, minobacača 81 mm 3.²⁷¹⁾

Jedan od najtežih gotovo nerešivih problema imale su jedinice 6. divizije u organizaciji stabilne i pouzdane veze između jedinica i raznih stepeni komandovanja zbog odsustva odgovarajućih tehničkih sredstava veze. Evo kako je izgledalo brojno stanje i naoružanje jedinica veze u diviziji po izveštaju od 1. avgusta 1943. i stanje sredstava veze po izveštaju od 1. jula 1943: četa za vezu 1. brigade brojala je ukupno 58 boraca; pored ličnog naoružanja od sredstava veze raspolagala je sa 1 poljskom telefonskom centralom, 6 telefona, 9 kilometara kabla i 7 pari signalnih barjačića. Četa za vezu 2. brigade imala je ukupno 58 boraca; pored ličnog naoružanja imala je 2 telefonske centrale, 6 telefona, 12 kilometara kabla i 12 pari signalnih barjačića. Četa za vezu 3. brigade imala je ukupno 61 borca i 1 telefonsku centralu, 8 telefona i 12 kilometara telefonskog kabla. Vod za vezu divizije brojao je 44 borca, a raspolagao je sa 8 bicikla, 1 telefonskom centralom, 2 telefona i 2 kilometra telefonskog kabla.²⁷²⁾ Svaka od ovih jedinica raspolagala je određenim brojem veoma hrabrih i snalažljivih kurira.

Iz ovog pregleda je očigledno da je divizija od svog postanka imala slabu inženjersku četvu koja se nije mogla razviti zbog potpunog odsustva odgovarajućih tehničkih sredstava. Uprkos nepovoljnim okolnostima za razvoj ovoga voda vojske, Štab divizije je naredbom od 19. jula naložio da sve brigade formiraju svoje inženjerske vodove od po 15 boraca, što je sprovedeno do polovine avgusta.

Upućivanje 2. brigade u severnu Dalmaciju i njeni napadi na Radučić i Mokro Polje

U naporima da se slomi četvrta neprijateljska ofanziva, jedinice NOVJ u Lici postigle su još jedan veoma važan uspeh u razbijanju četničkih snaga. Potučeni četnici bili su proterani iz Gacke doline u Hr-

²⁷⁰⁾ AVI h ~ v T ? d 41- V-17, d. 38; AVII, k. 105a, br. reg. 20/3; k. 419, br. reg. 32/6, 36/6; k. 419a, br. reg. 16/22, 19/12, 20/13, 23/7, 33/11, 44/11; k. 420, br. reg. 7/3, 8/3, 12/3, 35/20, 44/20, 47/4; k. 420a, br. reg. 44/20, 5/21; 424m, br. reg. 43/3; *Šesta proleterska divizija, »Epoha«* Zagreb, 1964, str. 176-193; Dane Rubčić, *Zaboravljeni partizanski odred* r/rke novine, 1. 12. 1974.

²⁷¹⁾ AVI h k 419a, br. reg. 16/22, 19/12 i 20/12.

²⁷²⁾ AVII k. 419a, br. reg. 36/11; k. 420a, br. reg. 49/29; 420, br. reg.

vatsko primorje, a njihova borbena dejstva, bila su ograničena na povremena ubacivanja grupa na slobodnu teritoriju. Međutim, četničke snage oko tromeđe Like, Bosne i Dalmacije bile su jake, sređene i organizovane za krupnija i ambicioznija borbena dejstva. Situaciju i stanje četnika politički komesar GŠH je ovako ocenjivao: »Osim na sektoru oko Knina naša je vojska u Hrvatskoj svugdje vojnički razbila četničke bande. One su bile prisiljene ili da se potpuno raspu ili da se povuku zajedno sa svojim talijanskim gospodarima u žicu«. I zaista, da bi ojačao snage oko tromeđe i u severnoj Dalmaciji vojvoda Momčilo Đujić je energično sprovodio opštu mobilizaciju muškaraca od 16 do 55 godina starosti, primenjujući i krajnja sredstva. U vezi s tim Štab Kninskog sektora 21. maja 1943. izveštava: »Četnička mobilizacija u Kninskoj krajini uspjela je i može se reći više nego što se očekivalo«. Isti štab 1. juna 1943. izveštava da na području Kninske krajine ima oko 3.600, a u rejonu Žegar - Ervenik oko 1000 četnika, među kojima su i četnici izbegli iz Like.²⁷³

Pod kraj aprila snage Dinarske četničke divizije preduzele su opsežnija dejstva na zapadnim padinama Dinare sa značajnim uspehom, da bi u maju, uz podršku Italijana, preduzele dejstva na području Strmica - Golubić - Pađeni prema južnoj Lici, potiskujući slabe snage tek formiranog Štaba Kninskog sektora.

Pošto je u Glavnom štabu Hrvatske, u vezi sa međunarodnom situacijom (porazi Vermahta na Istočnom forntu, kriza fašizma u Italiji, stav Britanaca prema četnicima i partizanima), ocenjeno da: »Napredovanje četnika na južnom sektoru za nas predstavlja veću opasnost od prodiranja okupatora na slobodnu teritoriju«, to je rešeno da se pod komandu Štaba Kninskog sektora uputi 2. lička brigada. Čim je odluka pala Štab 1. korpusa Hrvatske je odmah, 24. maja, grupi bataljona oko Donjeg Lapca (sa njima je bio politički komesar i zamenik komandanta brigade) naredio da krenu i rejon Srba pod komandu Štaba Kninskog sektora (koji se tu povukao) i da odmah pređu u napad na četnike. U sadejstvu sa ostalim snagama oni su četnike odbacili prema Kninu i do 9. juna izbili u rejon: selo Palanka - Prevjes (k. 375) (3. bataljon) i selo Pađene - Debelo brdo (1. bataljon) gde su sačekali drugu polovinu brigade.²⁷⁴ Istovremeno je Štabu 6. divizije naredeno da smesta u sastav Kninskog sektora uputi štab sa dva bataljona 2. brigade koji su se nalazili oko Gospića. Međutim, to je naređenje ubrzo povučeno pa su bataljoni i dalje zadržani oko Gospića.²⁷⁵

Pošto ih je noću 8/9. juna kod Gospića smenio 4. bataljon 3. brigade, 2. i 4. bataljon 2. brigade su krenuli maršem prema Kninu, pod komandom Stevana Opsenice, operativnog oficira divizije. Oni su tokom 11, a najkasnije 12. juna, pristigli u rejon Prevjes - Pađene - Očestovo, upravo kada su 1. i 3. bataljon privodili kraju žestoku borbu sa italijanskim i četničkim snagama.²⁷⁶ Naime, ujutro 11. juna oko 600 Ita-

²⁷³> *NOB u Dalmaciji, 1941-1945*, zbornik dokumenata, knj. 6, str. 155 196 309-311

²⁷⁴> Zb. V-15, d. 37, 70; Zb. V-16, d. 151, 161, 162; Zb. V-17, d. 5, 40; k. 801, br. reg. 8-1/6"

k. 846, br. reg. 3/2 1.

²⁷⁵> Zb. V-15, d. 37, 70; 76; Zb. V-16, d. 23; Zb. V-17, d. 40.

²⁷⁶> Zb. V-16, d. 33, 63; Zb. V-17, d. 40; k. 801, br. reg. 8-1/6.

lijana, podržanih artiljerijom i minobacačima, krenulo je u napad od Knina ka Pađenima, dok su četnici napadali prema vijaduktu Bender i selu Oton. Kod Pađena Italijanima se suprotstavio 1. bataljon dok je 3. bio razvučen od Prevjesa, preko Palanke do Otriča. Italijani su zauzeli železničku stanicu Pađene, ali je 1. bataljon zadržao Debelo brdo (tt. 740, k. 619) i selo Pađene. Istovremeno četnici su zauzeli Kitu (k. 676), vijadukt Bender, selo Oton i Otonski gaj. Jedna četa 3. bataljona na juriš je odbacila četnike sa Kite (tt. 676) a četa iz rezerve 1. bataljona zauzela je Otonski Gaj i Gradinu. Tako su četnici odbačeni i naterani u bekstvo. Pred noć i italijanske snage su napustile stanicu Pađene i povukle se prema Kninu. Zarobljeno je 5 četnika a 3 su nađena mrtva. Zaplenjeno je 9 pušaka sa nešto municije i ručnih bombi. Bataljoni su imali 1 poginulog i 5 ranjenih boraca.²⁷⁷⁾

Narednog dana, 12. juna, 2. lička brigada se prikupila u rejonu Palanka - Prevjes - Pađene - Očestovo - Oton i dobila zadatak da zauzme Radučić i Mokro Polje. U ovim selima, kao i u Kninu, nalazile su se posade koje su pripadale italijanskoj diviziji »Zara«.²⁷⁸⁾ U to vreme, Štab 2. brigade su sačinjavali komandant Stevan Opsenica, koga je ubrzo zamenio Dušan Dotlić,²⁷⁹⁾ politički komesar Branko Damjanović, zamenik političkog komesara Simo Mrda, zamenik komandanta Dragan Rakić, operativni oficir Danilo Damjanović i obaveštajni oficir Jovo Korać.²⁸⁰⁾ Bataljonima su komandovali 1. bataljon - komandant Ilija Palija i politički komesar Ilija Milošević, 2. bataljon - komandant Dane IJgarković i politički komesar Petar Balać Žika; 3. bataljon - komandant Duka Sladić i politički komesar Sava Dopuđa i 4. bataljon komandant Mićo Obradović i politički komesar Iso Lovrić.²⁸¹⁾ Brigada je tada u stroju imala 1.129 boraca (po spisku 1.508), od toga je bilo 1.117 Srba i 12 Hrvata.

Dobivši pod svoju komandu moćnu i u borbu vazda pouzdanu 2. ličku brigadu, Štab Kninskog sektora nije se, izgleda bar u početku, dosledno pridržavao intencija Glavnog štaba Hrvatske o njenoj upotrebi. Svrha njenog upućivanja u Dalmaciju nije bila da krvari oko italijanskih utvrđenih garnizona, već prevashodno da napada, razbije i uništava četnike kao politički opasnijeg neprijatelja.²⁸³⁾

Štab kninskog sektora raspolagao je podacima da se u Kninu nalazi 1.200 italijanskih vojnika, oko 1.500 ustaša i domobrana i oko 3.500 čet-

Zb. V-17, d. 40; AVII, k. 419, br. reg. 7/1-6; k. 801 br. reg. 8-1/6.
²⁷⁵⁾ Zb. V-16, d. 155. U Kninu i okolini garnizona jedinice divizije »Zara« zamenile su ranije pominjanu diviziju »Sasari« koja je povučena u Italiju.

²⁷⁹⁾ AVII, k. 420, br. reg. 3-2. Dotlić je do tada bio komandant 14. primorsko-goranske brigade. Dužnost je trebalo da preuzme početkom juna ali je preuzeo tek pod kraj prve polovine jula. Za to vreme brigadom je privremeno komandovao operativni oficir divizije Stevan Opsenica (AVII, film 4/343).

»0) Zb. V-15, d. 12, Zb. V-16, d. 106; k. 10, br. reg. 19/2, 48/1; k. 420; br. reg. 31/1-4, k. 425, br. reg. 41-9. Kada je Rakić otišao u 1. brigadu njegovu dužnost preuzeo je Danilo Damjanović, a za operativnog oficira je došao Ljubomir Medić Brzica (Zb. V-17, (i 38)

²⁸¹⁾ AVII, k. 796, br. reg. 13-4, k. 420, br. reg. 12/3, film 4/245. Kada je 14. juna poginuo Petar Balac, dužnost je preuzeo Stevo Hinić. Uskoro je iz 3. bataljona otišao Sava Dopuđa a dužnost je preuzeo Jovan Grković.

²⁸²⁾ AVII, k. 419a, br. reg. 14/1-2, 28/1-11, 29/2-1.

²⁸³⁾ Mićun Šakić i Petar Babić bili su prvi komandant i politički komesar ove brigade. Ne bez razloga su bili ponosni njenim dokazanim visokim borbenim kvalitetima, pa je možda i to uticalo da se donese odluka.

nika; u Radučiću oko 150 italijanskih vojnika sa dva topa; u Kistanjima 300 italijanskih vojnika; u Mokrom Polju 200 italijanskih vojnika; u Erveniku 200-250 italijanskih vojnika; u Zegararu 300-400 italijanskih vojnika i 900 četnika. Sve italijanske snage pripadale su diviziji »Zara«. Raspolagalo se podacima da su garnizoni dobro utvrđeni i opasani mrežama bodljikave žice, ali detaljnijih podataka o naoružanju nije bilo.

U napadu na Radučić i Mokro Polje brigada je angažovala celokupne snage, bez jedne čete, ojačana jednim minobacačem i sa 2. bataljonom Ličkom partizanskog odreda. Štab brigade je naredio: 1. bataljon da sa pridatim minobacačem zauzme Radučić; 2. bataljon, ojačanom minerskim poluodeljenjem, da postavi osiguranje prema Kistanjama na liniji korito reke Krke (k. 244) - zaseok Ivoševci, održava tesnu vezu sa 3. bataljonom Severnodalmatinskog partizanskog odreda i da zajedno vrše pritisak na Kistanje a u povoljnom trenutku da ga zauzmu; 3. bataljon da blokira posadu u Mokrom Polju a u povoljnom trenutku da je napadne i zauzme selo; 4. bataljon da postavi osiguranje prema Kninu na položajima k. 356 - k. 359 - Bojanići i održava vezu sa 2. bataljonom Ličkog partizanskog odreda koji je držao Marića glavicu (k. 543) - selo Kablari - Golubić. Za komandno mesto Štaba brigade određen je rejon sela Pađeni, a početak napada u 23 časa 13. juna.

I pored svih nastojanja napad je počeo sa izvesnim zakašnjenjem. Prvi bataljon je napao Radučić sa dve čete sa severa i juga, dok je treću četvu postavio u zasedu na putu Radučić - Kistanje sa zadatkom da sačeka neprijatelja ako počne da se povlači. Međutim, neprijatelj je spremno dočekao napad i počeo da se uporno brani. Otvaranje prolaza kroz žicu pod ubitačnom vatrom veoma se otežalo i nije uspelo do svitanja, pa su se jedinice oko 4 časa morale povući. Ni uspešno gađanje minobacača nije pokolebalo neprijatelja: između 8 i 9 časova, pod zaštitom artiljerije, minobacača i aviona (2 bombardera i 3 lovca) snagama oko jedne čete izvršio je dva ispada, ali je oba puta odbijen. Bataljon je tokom dana ostao na položajima. Ujutro oko 5 časova na položaje 2. bataljona naišla je jaka italijanska kolona od Kistanja u nameri da pritekne u pomoć posadi u Radučiću, praćeno sa 4 tenka, artiljerijom i minobacačima. Bataljon je kolonu sačekao bliskom vatrom, ali se ona ipak uredno razvila i organizovano i energično krenula u napad. Nakon jednočasovne žestoke borbe bataljon se pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja, a i neprijateljskog prodiranja od Knina, morao povlačiti prema Pađenima, kuda se povukao i 1. bataljon. Tom prilikom, pored ostalih, pao je i politički komesar 2. bataljona Petar Balać Žika.

Treći bataljon se sa severozapada i severoistoka neprimetno prikratio Mokrom Polju, napravio prolaze u Žici i sa prednjim delovima upao u selo. Bombaška odeljenja su neprimećena napala bunkere. Neprijatelj je tek tada snažno reagovao masovnom vatrom i ručnim bombama iz napadnutih bunkera i rovova. Ubrzo je usledila ubitačna vatra i iz drugih obližnjih rovova i bunkera, pa su svi delovi 3. bataljona koji su ušli u žicu bili brzo izbačeni iz sela sa znatnim gubicima. Preko brisanog prostora, pod snažnom neprijateljskom vatrom, pretrpeo je velike gubitke.

Oko 8 časova iz pravca Knina usledila je intervencija udruženih italijanskih i četničkih snaga, jačine oko 800 ljudi (400 Italijana i 400 četnika), snažno podržanih artiljerijom i minobacačima. Pošto su Italijani odbacili desno krilo 4. bataljona u rejonu k. 356, a četnici zauzeli Staru Stražu i Marića glavicu, put Knin - Radučić bio je otvoren za brzi prodor koji je odmah usledio. Istovremeno je usledio napad četnika iz Golubića na 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda. Na taj način - dejstvom preko Stare Straže i iz Golubića - četnici su za sebe vezali snage ova dva bataljona, obezbedivši italijanskim snagama nesmetan prodor i saobraćaj pravcem Knin - Stara Straža - Radučić.

Tako je 2. lička brigada svoja dejstva u severnoj Dalmaciji počela neuspehom i velikim gubicima od 19 poginulih, među kojima politički komesar 2. bataljona i po jedan komandir i politički komesar čete, i 52 ranjena borca. Izveštaji ističu da je najviše žrtava palo od ručnih bombi, artiljerijske i minobacačke vatre. Zaplenjeno je 2 mitraljeza »breda« sa oko 2.500 metaka, 1. puškomitraljez, 27 pušaka, 60 ručnih bombi i druge opreme.²⁸⁴ Italijani su po vlastitom priznanju imali 14 poginulih i ranjenih vojnika²⁸⁵, dok o gubicima četnika nema podataka.

Uprkos potpunom neuspehu i velikim gubicima, Štab Kninskog sektora se odmah odlučio da sa brigadom ponovi napad,²⁸⁶ ali do njega nije došlo, po svemu sudeći na intervenciju Glavnog štaba Hrvatske. U svojoj direktivi od 20. juna 1943, pored uputstava Štabu Kninskog sektora kako da organizuje, i usmeri dejstva, Glavni štab Hrvatske za ovu akciju je konstatovao: »Smatramo da je vaš napad na neprijateljsko uporište Radučić bio nepravilan, da unapred situacija nije dobro procenjena, te su prema tome i gubici od ovakvih akcija veći od materijalne i političke koristi koju donose. To sve važi tim više što smo vas i mi prije akcije opomenuli da ne napadate.²⁸⁷ Intervencija GŠH došla je u pravi čas. U daljim dejstvima do borbi sa italijanskim snagama dolazilo je samo kada je to bilo nužno, i to samo na otvorenom polju.

Ujutro 15. juna brigada se sa 1. bataljonom nalazila u rejonu Pađene, a sa 4. bataljonom na položaju na Debelom brdu do k. 659. Ostala dva bataljona, koji su pretrpeli najviše gubitaka, bili su pozadi na odmoru i sređivanju. Oko 8.30 časova jače italijanske snage napale su na 1. i 4. bataljon. Uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre zbacili su sa Debelog brda četni 4. bataljona i počeli zaobilaziti delove 1. bataljona u rejonu železničke stanice Pađeni, pa su se i oni morali povući. Neprijatelj je produžio napredovanje u zahvatu puta prema Radučiću prema k. 319, odbacujući i odavde četni 1. bataljona. Oko 12 časova oba bataljona su protivnapadom pokušala da povrate izgubljene položaje, ali bez uspeha - bili su prinuđeni na dalje uzmicanje. Prvi bataljon se povukao na liniju Prevjes (k. 375) - Otonksi Gaja, 4. bataljon na liniju Ko-

284) TŽb. V-17~ d. 40, 53; AVII, k. 419, br. reg. 16/1-6; k. 420, br. reg. 31/1-20; k. 801, br. reg.

f/i-6
285) Žb. V-16, d. 155, 161, 162.

286) AVII, k. 801, reg. 18-5, Pod ovim brojem čuva se deo zapovesti za ponovni napad na Radučić i Morko Polje (a deo je izgubljen). Iz sačuvanog dela vidi se da brigada ima 1.100 boraca, 1. bataljon 330, a 2. bataljon 230 boraca, za ostale jedinice podaci nedostaju.

287) AVII, k. 104, br. reg. 15-3.

vačević Glavica - Oštra glavica - k. 615.²⁸⁸⁾ Narednog dana neprijatelj nije napadao, da bi se 17. juna povukao prema Kninu. U ovim borbama bataljoni su imali 2 poginula i 7 ranjenih boraca.²⁸⁹⁾

Borbe 2. brigade na području između Zrmanje, Pađena i Strmice

Na osnovu podataka da se u rejonu Golubić - Strmica nalaze grupisane četiri četničke brigade i da su 23. juna iz tog rejona tri brigade krenule preko Dinare, a jedna ostala u Golubiću, Štab Kninskog sektora je odlučio da sa 2. ličkom brigadom, uz sadejstvo dva bataljona 10. krajiške brigade iz rejona Donji Tiškovac - Stožište, razbije zaostalu četničku brigadu i zauzme Golubić i Strmicu, a zatim »ukoliko su četnici krenuli prema Bosanskom Grahovu da ih prati i prihvati odsudnu bitku negde na Grahovu«. U skladu sa takvim planom, 2. ličkoj brigadi je naređeno da razbije četničku brigadu u Golubiću i zauzme selo.

Zamisao Štaba 2. brigade bila je da delom snaga odseče Golubić od Knina pravcem sela Rasulo - Kablari - Čukci - Veljuv (k. 462), a jačim snagama napadne četnike u Golubiću sa severozapada preko Crnog vrha (k. 659) i Grede. Štab brigade je stoga naredio: 1. bataljonu da brzim prodorom dela snaga pravcem Kablari - Čukci - Veljuv (k. 462) preseče odstupnicu četnicima prema Kninu, zatim da prema Dinari isturi borbeno osiguranje na Gaj (k. 617) a da sa ostalim snagama napadne Golubić sa juga: 2. bataljonu, ojačanom četom 4. bataljona, da napadne četnike na liniji selo Jerkovići - Dobri - Radinovići - Plavšići (k. 413), da se tu poveže sa snagama 10. krajiške brigada i uputi osiguranje na severne padine Bukovca (k. 805) iznad sela Momići; 3. bataljon da posedne položaje u rejonu Debelo brdo - Medveđak tt. 740 - Marića glavica (k. 543), s tim da jednom četom u rejonu Kablari obezbedi napad 1. bataljona; 4. bataljonu da jednom četom u Otriću osigura veze i saobraćaj sa Likom, a sa preostalim snagama sa štabom bataljona u Pribudiću da osigura trupne i bojne komore i jednim vodom kontroliše Prevjes prema Mokrom Polju. Za komandno mesto Štaba brigade određen je Crni vrh (k. 659). Održavanje veze sa jedinicama bilo je predviđeno putem kurira. Napad je trebalo da počne u 3 časa 25. juna.

Napad je počeo sa znatnim zakašnjenjem i ne jednovremeno: 1. bataljon u 4.30 časova a 2. bataljon u 5.15 časova. Na jak otpor četnika naišli su delovi 1. bataljona kod škole u Golubiću, gde se nalazio i štab četničke brigade. Tu su bili iskopani rovovi iz kojih su oko 5.30 časova četnici jurišem izbačeni. Četnici su potom izvršili protivnapad ali su odbijeni uz značajne gubitke, izgubivši pri tom i dva oficira. Istovremeno delovi bataljona zauzeli su Čukce, ali im je dalji prodor zaustavljen vatrom sa Veljuva (k. 462). Bez otpora su zauzeti Drobci a dalje napredovanje u zauzimanju čitavog Golubića bilo je zaustavljeno. Bataljon se zadržao na dostignutim položajima. Drugi bataljon zauzeo je Radinoviće

²⁸⁸⁾ u rejonu leva obala reke Zrmanje - Pađene - Golubić - vijadukt Bender, gde su se borbe vodile. Na sekciji 1:100.000 i 1:50.000, izdanje Vojnogeografskog instituta 1958, "ema naziva" Otonski Gaj, Kovačević glavica, Oštra glavica, Gradina (k. 659).
²⁸⁹⁾ Zb. V-16, d. 161, 162, 165; Zb. V-17, d. 40, 53; k. 80I, br. reg. 8-2/6.

i Rončeviče. Pokušaj da se delom snaga probije od Plavišića ka Dragašima nije uspeo zbog jake vatre sa zapadnih padina Betine (k. 804) iz sela Dragaši. Tako je napad i tog bataljona bio ukočen.

Kada su se na Pleševici (tt. 1125), Samogredu (k. 1040), Betini (k. 804) i iz pravca Čopinovca, Kraljeva Dola i Veljuva (k. 462) pojavile jake četničke snage, dalje prodiranje i čišćenje Golubića nije moglo biti nastavljeno. Osim toga, oko 9 časova od Knina prema Golubiću intervenisale su jače četničke snage, podržane četom berseljera i tri italijanska tenka. Istovremeno, od Knina prema Žagroviću nastupala je jača italijanska kolona, uz podršku četiri tenka i baterije brdskih topova. Iz Žargovića kolona se jednim krakom uputila prema selima Rasulo i Otona, a drugim prema Padenima. Oko 10 časova 3. bataljon je prihvatio oštru borbu na liniji železnička stanica Pađeni - Marića glavica (k. 543). U takvoj situaciji Štab 2. brigade je oko 10.30 časova odlučio da obustavi napad i naredio povlačenje jedinica iz Golubića. Prvi bataljon se bez poteškoća izvukao preko zaseoka Drobci i Jerkovići na odbrambenu liniju 3. bataljona, gde je odmah preuzeo deo položaja i stupio u borbu. Drugi bataljon, pritisnut jakom artiljerijskom vatrom, imao je velikih poteškoća u izvlačenju, pretrpevši gubitke od 1. poginulog, 13 ranjenih i 3 nestala borca. Nadmoćnijem neprijatelju su 1. i 3. bataljon uspešno odolevali sve do 17 časova, a tada ih je potisnuo i ovladao Debelim brdom. Štab brigade je za noć pripremao protivnapad, ali se neprijatelj u sumrak povukao ka Staroj Straži i Kninu.

U ovim borbama brigada je imala 3 poginula, 18 ranjenih i 3 nestala borca. Najviše gubitaka je bilo od intenzivnijeg dejstva neprijateljske artiljerije, minobacača i avijacije. Napad nije uspeo zbog nepovoljnog odnosa snaga, podbačaja obaveštajne službe i netačnih podataka o neprijatelju, (četničke brigade nisu krenule prema Bos. Grahovu već su se zatekle u rejonu Golubić - Strmica), zbog brze intervencije neprijateljskih snaga kod Knina, kao i zbog izostanka sadejstva delova 10. krajiške brigade.²⁹⁰

Otkrivši jača grupisanja neprijateljskih snaga u rejonima Ervenik - Mokro Polje i Stara Straža - Žagrović, Štab Kninskog sektora naredio je 2. brigadi da posedne liniju Pađene - Debelo brdo - Oton - Radljevac - istočno od Plavna i spreči svako nadiranje neprijatelja iz rejon Knina na slobodnu teritoriju istočno od puta Prevjjes (k. 375) - Otrić. Zapadno od tog puta, odnosno reke Zrmanje, na liniji Prevjjes - Kom (tt. 1000) - Jagodnik (tt. 970) - Krupa, nalazio se Lički partizanski odred sa svoja tri bataljona (3. bataljon je ostao u Lici).

Saglasno dobijenom zadatku brigada se 1. jula ujutro našla u ovakvom rasporedu: 4. bataljon u rejonu Pađene zatvarao je pravce od Prevjjesa i preko Debelog brda; 1. bataljon u Radljevcu držao je položaje Marića glavica (k. 543) - Kablari - Rasulo; 3. bataljon u Plavnu, u zaseoku Bursaći, sa predstražom na Pleševici (k. 725, k. 535) i 2. bataljon u Piavnu, u zaseoku Đurići sa predstražom na Orlovici (tt. 1201). Bilo je predviđeno da se u slučaju nužde brigada može organizovano povući na liniju: Šijanova glava (tt. 633) - Kita (tt. 676) - Crni vrh (k. 984) - Međugorje (tt. 1337, k. 1125).

²⁹⁰ofzb. V-16, d. 197; Zb. V-17, d. 40, 53; k. 105, br. reg. 44-5.

Rano izjutra 1. jula jedna četnička brigada (od oko 450-500 ljudi), zaobišla je levo krilo 2. brigade i izbila na Konjsku glavu (tt. 1337) i Bobiju (k. 1248) i ugorzila levi bok i pozadinu 2. brigade. Oko 10 časova četnici su odbacili predstražu 2. bataljona sa Orlovice (tt. 1201), a zatim i ceo bataljon prisilili da se povuče na Crni vrh (k. 984), odakle je pokušavao da protivnapadom odbaci četnike i zauzme Bobiju (k. 1248), ali bez uspeha. U sadejstvu sa četnicima, oko 10 časova u napad su prešle i jake italijanske snage. Na položaje Pađene - Debelo brdo - Marića glavica napadali su delovi 11. berseljerskog puka,²⁹¹ a u zahvatu puta Prevjes - Otrić, odnosno koritom reke Zrmanje i zapadno od ove linije, nastupale su snage 291. pešadijskog puka, potiskujući delove Ličkog partizanskog odreda. U tako složenoj situaciji Štab 2. brigade čini smeo i odvažan manevar. Frontalno, pred 11. berseljerskim pukom, ostavlja samo 4. bataljon sa zadatkom da manevarskom odbranom usporava nastupanje neprijatelja i da istovremeno obezbeđuje desni bok i krilo brigade. Istovremeno, bataljon bi pazio na korito reke Zrmanje kuda su nastupale snage do jednog bataljona. Smelim manevrom Štab brigade brzo izvlači iz borbe sa fronta 1. i 3. bataljon i prebacuje ih u pomoć 2. bataljonu radi tučenja četnika u rejonu Bobije. Udruženim snagama 1, 2. i 3. bataljon, mada pod snažnim dejstvom neprijateljske avijacije, uspevaju da u dvočasovnoj borbi odbace četnike preko Gologlava (k. 1196, k. 1027) i Orlovice (tt. 1201) ka Strmici. Oko 18 časova Italijani su na frontu, potiskujući 4. bataljon, dostigli i poseli liniju Kom (tt. 1000) - Palanka - Kita (tt. 676) - Pleševica (k. 725).

Obostrano uporne borbe nastavljene su i narednog dana. Ujutru, oko 2 časa, delovi 4. bataljona protivnapadom zauzimaju Kitu (tt. 676), dok oko 6.30 časova Italijani iz Palanke izbijaju prema Pribudiću, gde su ih dve čete 4. bataljona zaustavile. Oko 9 časova, nastupajući iz Palanke, jake italijanske snage zauzele su Pribudić, a zatim nastavile napredovanje i potiskivanje delova 4. bataljona. Oko 13 časova one su, podržane efikasnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, sa Kite (tt. 676) izbacile delove 4. bataljona i naterale ih na odstupanja preko Žujinog polja prema Vilinom klanac (k. 811). U nastupanju od Pribudića neprijatelj je istovremeno napao snage 4. bataljona na Šijanovoj glavici (tt. 633) i nakon jednočasovne borbe odbacio ih prema Prljevu. U to vreme pristizali su na front pred Italijane i bataljoni koji su prethodnog dana razbili i odbacili četnike iz rejona Bobije prema Strmici. Pošto je odbačen sa Šijanove glavice, 4. bataljon se povukao i poseo položaje na liniji: k. 617 - železnička stanica Pribudić - Carigrad (k. 833). Levo od njega na položaje k. 740 - k. 811 u rejonu Vilin klanac pristigao je 1. bataljon; u rejon Crni vrh (k. 984) stigao je 3. bataljon, dok je u rejonu Bobija (k. 1248) ostao 2. bataljon. U toku dana na tromeđu, Međugorje

²⁹¹> Početkom jula italijanske i četničke snage preduzele su zamašniju ofanzivu na kninskom prostoru. U tu svrhu je, prema izveštaju Štaba Kninskog sektora, koncentrisao od 2000-2500 Italijana i 4500-5000 četnika. Zasnovana na velikim aspiracijama prema Lici i zapadnoj Bosni ofanziva je, prema Đujićevom očekivanju, trebalo da omogući stratejske rezultate. U nekoliko ofanzivnih poduhvata oko Knina i Dinare pokazalo se da četnička grupacija nije sposobna da postigne planirane ciljeve. Ona je u sudarima sa jedinicama NOVJ pretrpela totalni slom, da bi se poražena, krajem avgusta, povukla u rejon Kosovo (*NOB u Dalmaciji*, Zbornik dokumenata, kni 7, str 45, 894, 895, 596, 971-972, Zb. XVI-2, str. 893).

(tt. 1337), Gologlav (k. 1027) i Orlovicu (tt. 1201) izbila su dva bataljona 10. krajiške brigade.

Uveče toga dana Italijani su se zadržali na liniji: Kita (tt. 626) - Šijanova glavica (tt. 633) - Pribudić - Kita (tt. 676), dok su Gradinu kod Plavna i Pleševicu (k. 725) držali četnici. Oko 20 časova 4. 1. i 3. bataljon napali su Italijane na liniji Kita (tt. 626) - Kita (tt. 676), dok je 2. bataljon, koji je u međuvremenu stigao sa Bobije, dobio zadatak da sa istočne strane fingira napad na Kitu (tt. 676) radi pomoći i sadejstva 3. bataljonu. Zbog nedostatka vremena napad je organizovan na brzinu, bez dobre pripreme i organizovanog sadejstva između bataljona. U napad je prvi krenuo 3. bataljon. Jurišem i ručnim bombama izbacio je neprijatelja iz prvih zaklona, na Kiti (tt. 676), ali drugu liniju zaklona nije uspeo savladati, pa se morao povući. Žestok napad 3. bataljona na Kitu (tt. 676) pokolebao je neprijatelja toliko da je napustio ostale položaje, tako da su 1. i 4. bataljon svoje zadatke izvršili bez otpora. Međutim, po svanuću oni su pod pritiskom snažne artiljerijske i minobacačke vatre morali da napuste zauzete položaje i da se povuku unazad.

Tokom 3. jula Italijani nisu napadali. Da bi to iskoristio štab Kninskog sektora uputio je 2. i 3. bataljon 2. brigade da, u sadejstvu sa delovima 10. krajiške brigade, razbiju i odbace četničke snage sa Gradine kod Plavna i sa Pleševice (k. 725). Upravo kada su ovi bataljoni oko 17 časova kretali na zadatak, jaka četnička grupacija oko 2.000 ljudi otpočela je napad preko Prljeva i Vilinog klanca, zahvatajući desnim krilom ceo prostor do zapadnog dela Plavna. Pred njihovim frontom našli su se 1. i 4. bataljon koji su snažanom vatrom sačekali četnike na bliskom odstojanju pa su i prešli u protivnapad koji se završio gonjenjem preko Paljeva i Žujina polja. Kako su na liniji Kita - Šijanova glavica, koju su držali Italijani, očekivao jak otpor, naređeno je da se gonjenje obustavi kada jedinice izbiju na liniju Čukovi - Mijatovići - Prljevo - k. 715 - Torbice, gde su se i zadržale. Noću 3/4. jula 2. i 3. bataljon napali su četnike kod crkve i Gradine u Plavnu i odbacili ih na Pleševicu (k. 725), dok su bataljoni 10. krajiške brigade zaposeli Crni vrh, Gredu i predeo severno od Golubića. Istovremeno su 1. i 4. bataljon napadali neprijatelja na liniji Kita (k. 626) - Šijanova glavica (tt. 633).

Sledećeg dana nije bilo značajnih borbi. Italijani su se pod zaštitom artiljerije a povremeno i avijacije, postpeno povlačili i do sumraka odstupili prema Kninu. Time su ove višednevne borbe okončane. U njima je 2. brigada pretrpela gubitke od 10 poginulih, među kojima je bio i Jovan Jocan Sadžak, omiljen komandant 3. bataljona. Ranjenih je bilo 28 boraca, jedan je dezertirao neprijatelju, a jedan je ranjen pao neprijatelju u ruke.

Radi uočavanja propusta i izvlačenja pouka iz ovih dejstava, Štab Kninskog sektora je u kritičkom osvrtu konstatovao da su jedinice zakašnjavale u napadu obično zbog iznemoglosti, da je po vrljetnom i izlomljenom zemljištu bilo teško održati neprekidnu i blagovremenu vezu, da štabovi bataljona nemaju iskustva u vođenju borbe sa četnicima koji izbegavaju bliske i oštre sudare već napadaju s leđa, (a borbu prihvataju jedino na utvrđenim položajima, zajedno sa italijanskim snagama pod zaštitom njihove artiljerije i avijacije), da je svaki pokret i ma-

nevar partizanskih snaga neprijatelj blagovremeno otkrivao zahvaljujući razgranatoj špijunaži, da je u teškim uslovima borbenost i upornost starešina i boraca bila dobra, ali da je ipak nužna dalja obuka naročito starešina u sticanju inicijative i samostalnosti.

U periodu od 11. juna do 4. jula 2. lička brigada je imala 35 poginulih, 110 ranjenih, 3 nestala, 1 prebegao na stranu neprijatelja i 1 ranjen zarobljen. Izgubljena su sa 3 puškomitraljeza i 15 pušaka. O neprijateljevih gubicima nema pouzdanih podataka. Procena Kninskog sektora da je neprijatelj imao oko 250 poginulih, od čega 7 oficira, i oko 480 ranjenih deluje neubedljivo. Zarobljeno je 5 četnika. Ratni plen je bio oskudan: 2 mitraljeza »breda«, i 1 puškomitraljez, 37 pušaka, oko 3.300 metaka, 66 ručnih bombi i nešto ostale opreme. Pošto je odolela italijansko-četničkoj navali, preotela inicijativu i prisilila neprijatelja na povlačenje u polazne rejone, 2. brigada je najzad dobila višednevni odmor. Narednih petnaestak dana ona se sređivala i odmarala u širem rejonu Plavno-Bender. Sa osiguranjima u Pađenima, na Debelom brdu, Pleševici, Orlovici i Crnim potocima, gde je dolazilo do povremenih čarke sa četničkim grupama, brigada se pripremala za prodor u prostoru istočno i jugoistočno od Knina. U to vreme u brigadi je bio 171 član KPJ na licu, 86 u rashodu, kandidata za člana KPJ 64 na licu, 14 u rashodu, skojevaca 292 na licu i 160 u rashodu.²⁹²

Prodor 2. brigade preko Dinare, borbe oko Kijeva i JJništa i napad na Vrliku

U leto 1943. prostor jugoistočno i istočno od Knina, između izvornog dela Cetine i Kosova oko komunikacije Knin - Sinj, kontrolisale su uglavnom četničke i ustaško-domobranske snage, koje su pomagali: italijanski garnizoni. Nepovoljna vojno-politička situacija u tome prostoru mogla se popraviti samo upadom jakih snaga koje bi bile u stanju da preotmu inicijativu od neprijatelja, da brzo i temeljito razbiju i počiste po selima ustaške i četnička uporišta i suzbiju neprijateljev politički uticaj u narodu. Valjalo je, dakako, stvoriti uslove za dalju masovnu mobilizaciju boraca i za boravak, učvršćenje i jačanje tamošnjih dalmatinskih jedinica. Da bi ostvario ove važne vojno-političke ciljeve, Štab Kninskog sektora odlučuje da tamo uputi već oprobano i pouzdanu 2. ličku brigadu, ojačanu 1. udarnim bataljonom Ličkog partizanskog odreda.

Štab Kninskog sektora, pokušao je noću 19/20. jula da preko reke Krke u Podprominu prebaci 4. bataljon 2. brigade, ojačan jednom četom 1. bataljona. Cilj je bio razbiti neprijateljsku posadu u selu Oklaj, a potom pohvatati i razoružati neprijateljske grupe po okolnim selima. Međutim, kada je bataljon u toj nameri 19. uveče pokušao preći Krku, četnici su već bili blagovremeno poseli levu (južnu) obalu i onemogućili prelaz pa je bataljon morao da se vrati nazad.²⁹³ Nedugo zatim odlučeno je da se ojačana 2. brigada, manevrom preko zapadnih obronaka

²⁹²> Zb. V-17, d. 25, 40, 53, 107, 111, 117, 140, 167; k. 420/1, br. reg. 14/66-33 67/33- k 796 br. reb. 10-3, 21-1/4, 9-1/7; k. 801, br. reg. 8/6. film 3/343

²⁹³> Zb. V-17, d. 49; k. 105a, br. reg. 30-1.

Dinare, pravcem Strmica - Suho Polje, probije u rejon Kijevo. Prvo je trebalo razbiti i ukloniti četničku brigadu u Strmici. U tom cilju brigadi je trebalo da sadejstvuje Lički partizanski odred sa dva bataljona, i da zajedno sa 2. bataljonom 2. brigade očisti sela Jelino Polje, Veliki i Mali Mrčaj, Njegić, Cerovac, Mizdrag, Rt i Podtočilo.

Štab 2. brigade je bez 2. bataljona, noću 22/23. jula, pripremio koncentričan napad na četnike u Strmici sa 4., 1. i 3. bataljonom. Ali, četnici su blagovremeno otkrili napad i neopaženo se povukli iz Strmice u nepoznatom pravcu.²⁹⁴ Brigada je ujutro oko 3 časa, bez svog 2. bataljona, a sa 1. bataljonom Ličkog partizanskog odreda, krenula iz Strmice preko Tavana i Orlova kuka (k. 1126) i bez borbe je istog dana izbila u rejon Suho Polje, gde je prenočila. Sutradan, 25. jula, produžila je nastupanje kroz Podinarje i u pokretu dobila zadatak da naredne noći razbije neprijateljsku posadu u Kijevo i zauzme selo. Za posadu u selu pretpostavljalo se da broji oko 150-200 ustaša, domobrana i oružnika. Za proveravanje podataka o neprijatelju i potpunije pripreme napada nije bilo vremena, sve se moralo obaviti brzo i u pokretu.

Pošto su u pokretu i bataljonima određeni pravci napada i zadaci, brigada je produžila nastupanje i razvijena za napad izbila pred Kijevo. Prema planu napada trebalo je da 1. bataljon nastupa u zahvatu puta Knin - Kijevo sa zadatkom da zauzme severni deo sela; 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda da napada sa zapada na Kijevo, a da prema Kosovu isturi jednu četvu radi osiguranja i da održava čvrstu vezu levo sa 1. a desno sa 4. bataljonom; 4. bataljon sa dve čete da napada sa jugoistoka otporne tačke oko crkve, sa jednom pešadijskom četom i mitraljeskom četom da se osigura od Vrlike, dok je 3. bataljon zadržan u rezervi i za osiguranje prema Kninu i Kosovu.²⁹⁵

Napad je usledio oko 3.30 časova ujutro 26. jula. Prvi bataljon 2. brigade i 1. bataljon Ličkog odreda brzo su i bez većih napora očistili ispred sebe sela i zaseoke koji su neprijateljski delovi uz slab otpor napuštali i bežali. Tek iz otporne tačke u centru Kijeva iz utvrđenih zgrada (škola, oružnička postaja, dve kuće), neprijatelj je pružio snažan otpor koji ovi bataljoni nisu uspjeli da u naletu savladaju. Ni 4. bataljon nije uspeo u jurišu da savlada otpor i osvoji utvrđenu otpornu tačku oko crkve. Po svanivanju prešlo se na blokadu neprijatelja. Oko 14 časova iz Vrlike u Kijevo prodrlo je oko 250-300 neprijateljskih vojnika (ustaša, crne legije, četnika), pošto su prethodno severno od sela Civljane odbacili čete 4. bataljona, koje su se tu nalazile na osiguranju. Zbog toga su 4. bataljon, 1. bataljon Ličkog odreda i levo krilo 1. bataljona 2. brigade bili prisiljeni na izvesno povlačenje ne prekidajući borbu sa neprijateljem. Pod pritiskom ovih bataljona, tek što su dosegle utvrđene zgrade u centru sela ustaško-četničke snage, počele su se odmah povlačiti nazad. Sa njima se povukla i posada iz škole i utvrđenih zgrada, dok je posada u oružničkoj postaji (oko 20 oružnika) i oko crkve ostala na svojim položajima. Čim je neprijatelj počeo povlačenje, 4. bataljon je krenuo u napad i gonjenje. Neprijatelj se brzo povukao, de-

294) zb V-17 d. 62, 100, 140, 170, 1815 Zb. V-18, d. 58; k. 105, br. reg. 19-1/1, 20-2; k. 107, br. reg. 21-1/6; k. 799; br. reg. 14-2.

295) zb V-17, d. 100; V-18, d. 58.

lom ka Vrlici a delom u Dinaru. Čvrsto blokirana i dobro pritisnuta posada u oružničkoj postaji ubrzo je odložila oružje, dok je posada kod crkve, koristeći se jakim dominirajućim položajem (k. 539), nastavila da pruža jak otpor. Ipak, ona je, koristeći prvi mrak i neopreznost jedinica u blokadi, napustila položaj i bez poteškoća pobjegla u Vrliku. Time je borba za Kijevo okončana.

Oštrinu borbe za Kijevo možda najbolje potvrđuju i obostrano značajni gubici. Brigada je imala 16 poginulih i 33 ranjena borca, ponajviše iz 1. bataljona. Zarobljeno je 20 oružnika a nađeno 15 mrtvih ustaša i domobrana i 1 četnik. Zaplenjeno je: 22 puške, 1 puškomitraljez, 6.000 metaka i 1 mali minobacač. Od mnogih hrabrih i odvažnih boraca, štabovi 6. divizije i 1. korpusa Hrvatske u svojim izveštajima posebno su istakli junaštvo Jovana Popovića, bivšeg žandarmerijskog narednika, vodnika u 1. bataljonu 2. brigade »koji je jurišao na utvrđenu žandarmerijsku stanicu i bacio dve bombe na vrata, bio ranjen od neprijateljske bombe u stomak i levu ruku, tako da su mu creva ispadala... Borci i štab njegovog bataljona predlažu druga Popovića, na osnovu njegovog herojstva i odanosti NOB, za nosioca imena narodnog heroja«.²⁹⁶

Posle zauzimanja Kijeva brigada je krenula u pročešljanje Podinarja gde su 28. jula uhvaćena dva četnička kurira koji su sa Dinare upućeni u Kosovo radi veze. Od njih se saznalo za nailazak jake četničke kolone preko Dinare. Istog dana, oko 21 čas, iz zaselaka Podinarja u rejon sela Glavaš za doček četničke kolone upućeni su 4. bataljon 2. brigade i 1. udarni bataljon Ličkog partizanskog odreda. Po pristizanju u određeni rejon 1. bataljon Ličkog odreda poseo je položaj i zatvorio pravac Unište - Vrlika preko Milaševe drage, dok je 4. bataljon poseo položaj Glavaš (k. 671). Oko 10.30 časova 29. jula kolona četničke Dinarske divizije, po proceni od oko 1200-1500 ljudi, sa komandantom vojvodom Momčilom Đujićem i delegatom četničke vrhovne komande vojvodom Aćimovićem na čelu,²⁹⁷ na povratku iz Peulja preko Dinare, spustila se stazom od Privije u Uništa, na maršu prema Kijevu i Kosovu. Iz Uništa kolona se uputila putem preko Glavaša prema 4. bataljonu.

U međuvremenu (izgleda zbog nejasne situacije) bataljoni su po naređenju napustili položaje i prikupljali se u nameri da krenu prema Uništima. Desilo se da četnička prethodnica izbije pred Glavaš taman kada je 4. bataljon trebalo da prikupljen krene prema Uništima. Čim su primetili prikupljen bataljon, četnici su počeli da se razvijaju za borbu otvarajući jaku vatru i spremajući se za napad. Bataljon se takođe pribrano i brzo razvio i prihvatio borbu. I dugačka četnička kolona duž puta Uništa - Glavaš odmah je počela da zauzima borbeni poredak. Čim su se razvili četnici su energično napadali 4. bataljon, ali je napad uspešno zaustavljen. Početak borbe zatekao je 1. bataljon Ličkog odreda u pokretu od Milaševe drage prema Uništima. U odlučujućim trenucima borbe bataljon je izbio na levi bok četničkog rasporeda i odlučno

²⁹⁶> Zb. V-17, d. 100, 185; Zb. V-18, d. 58; k. 801, br. reg. 12-3/7.

²⁹⁷> Pod prezimenom Aćimović krije se potpukovnik Mladen Žujović, član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta i jedan od najbližih saradnika Dragoljuba Mihailovića Draže. Njega je Draža postavio na mesto umrlog pukovnika Ilije Trifunovića Birčanina, komandanta zapadnobosanskih, ličkodalmatinskih i hercegovačkih četničkih odreda.

krenuo u napad. Pojava ovog bataljona zbunila je četnike - napad im najpre naglo splašnjava, zatim dolazi do kolebanja, a potom i odstupanja. Oba bataljona su iskoristili obrt situacije i smelo prešli u energičan protivnapad. Četnike je zahvatiula pometnja, pa im se odstupanje brzo pretvorilo u neorganizovano bežanje. U potpunom neredu četnička kolona se povlačila preko V. Kurozeba (k. 1572), Klanca (k. 1605), Pločice (tt. 1764), Jonskog vrha (tt. 1790) delom prema Brezovcu a delom prema Vrlici. Gonjenje je trajalo do 18 časova kada su bataljoni vraćeni u Glavaš sa svega 5 ranjenih boraca.

U tom sukobu razbijena je brojno nadmoćnija kolona četničke Dinarske divizije, uz znatne gubitke. Pored 23 zarobljena četnika, 46 ih je ostalo mrtvih na bojištu, među njima nekoliko oficira. Zaplenjeno je: 1 minobacač, 35 pušaka, 1 mitraljez, 1 laki mitraljez »maksim«, 1 puško-mitraljez, oko 140 bombi, oko 10.000 metaka, 41 konj (od toga 6 jahaćih sa sedlima), 1 pisaać mašina, kompletan hirurški pribor i drugo.²⁹⁸

U velikim naporima i čestim sudarima sa brojno nadmoćnijim neprijateljem, topile su se i snage 2. ličke brigade. Partijski komitet 6. divizije, u svom izveštaju od 9. jula 1943. Centralnom komitetu KPH, pored ostalog, piše: »Druga brigada u poslednje vreme brojčano je opala, a na ovom sektoru gde se sada nalazi nema izgleda da će se popuniti, jer sve novomobilisane ljude kao i dobrovoljce koji se javljaju uzima Štab Kninskog sektora za svoje jedinice«. Zbog toga je naredeno komandama Prvog i Drugog ličkog područja, da preko komandi mesta odmah prikupljaju i u brigadu šalju sve njene borce koji se nalaze kod svojih kuća na lečenju i oporavku ako su ozdravili. Po izveštaju Štaba 6. divizije od 29. jula 2. brigada je u stroju imala 889 boraca.²⁹⁹ Dakle, za nešto manje od meseca i po dana (od 17. juna kada je u stroju imala 1.100 boraca) ona je izgubila preko 200 boraca. Ali zahvaljujući njenim izuzetnim kvalitetima, njena udarna moć i borbena sposobnost nisu opadali srazmerno gubicima.

Ujutru, 30 jula, 3. bataljon 2. brigade upućen je da od četničkih delova očisti sela i zaseoke oko izvora reke Cetine. Bataljon je nastupao u razvijenom stroju kroz sela. Pred njim su četnici bežali bez ozbiljnijeg otpora, nastojeći da se priključe četnicima koji su bili razbijeni kod Uništa i povukli se prema Vrlici, a zatim poseli položaje od Cetine do Kijeva. Zajedno sa ustaško-domobranskim snagama iz Kijeva četnici su krenuli u napad na 3. bataljon ali su u borbi koja je trajala od 11 do 18 časova odbijeni i naterani na povlačenje, delom u Kijevo, delom u Vrliku.

²⁹⁸) Zb. V-17, d. 100, 191; Zb. V-18, d. 58; k. 105a, br. reg. 20-2, k. 799, br. reg. 14/2. Bio je ovo jedan od najtežih alijas vojnih i moralnih poraza četnika u njihovim ofanzivnim akcijama oko tromeđe u toku proleća i leta 1943. Posle ovoga, vojvoda Aćimović, Mladen Žujović, koji je do kraja jula bio uz Đujića, dao je meritornu ocenu o borbenoj vrednosti četnika. »Pored sveg zalaganja vojvode Đujića i mog ličnog zalaganja izlaganja« - jadao se on Draži - nismo uradili bogzna šta. Trupe su pokazale veliku marševsku sposobnost po najgorem terenu i vrlo veliku otpornost fizičkog karaktera ali u borbenom pogledu ne valjaju. Nisu ni za kakvu ofanzivnu akciju a ni u defanzivi nisu bogzna šta. Podložni su panici i svaki želi da izvuče glavu. Solidarnosti i povezanosti između jedinica nema. Trupe su skroz neobučene a starešinski kadar loš. U velikoj sam brizi« (Zb. XVI-2, str. 893).

²⁹⁹) AVII, k. 419a, br. reg. 16/1-12, 19/12, 20/1-12, 26/1-11. 37/1; film 4/222.

Razbivši neprijatelja u Kijevu i glavninu četničke divizije na Dinari, komandant Kninskog sektora³⁰⁰¹ nije ispuštao inicijativu, već je prikupljao snage i pripremao napad na Vrliku i obližnja uporišta. U tu svrhu 3. avgusta u rejonu Glavaša prikupilo se 10. krajiška brigada, a 2. brigada je već bila prikupljena u rejonu Kijevo - Polača. U Vrlici je bilo oko 200 vojnika, od toga oko 50 ustaša. Za odbranu je bila utvrđena Gradina i nekoliko kuća, u Maovicama je bilo oko 50-60 legionara u selu i prema Štikovu oko 40 slabo organizovanih četnika. Civiljane i Kosore držala je četnička Vrlička brigada jačine oko 250 ljudi, u selima Ježevići, Vinalić i Gorjak bilo je oko 150 ustaških milicionera. Domobranske snage u ovom rejonu pripadale su 3. bojni 15. domobranske pukovnije.

Planom je bilo određeno da 10. krajiška brigada očisti i zauzme sela Vinalić, Ježević, Gorjak, Kosare i Civiljane, zatim da postavi osiguranje prema Koljanima, a jednim bataljonom da napadne Vrliku sa istočne i jugoistočne strane. Zadatak 2. brigade, ojačane 1. bataljonom Ličkog odreda, bio je da delom snaga zatvori pravce od Drniša, Kosova i Knina, a delom snaga da napadne Vrliku sa severne, zapadne i jugozapadne strane. Shodno tome Štab 2. brigade je naredio: 1. bataljonu da se zadrži u rejonu Suho Polje (Pleševica, Vršina, Crna Glavica) sa zadatkom da onemogući neprijatelju iz neposredne okoline Knina prodor tim pravcima i da osigura neprekidnu vezu i saobraćaj sa Likom radi evakuacije ranjenika i dotura hrane, uglavnom hleba za brigadu; 2. bataljonu da pročisti sela Štikovo i Maovice, a potom da posedne položaje zapadno od Maovice na liniji k. 880 - k. 807 - k. 877 radi zatvaranja pravca od Drniša prema Vrlici i da održava vezu sa 3. bataljonom koji je napadao na Vrliku; 4. bataljonu da ostane i dalje na posednutim položajima u rejonu Polače sa zadatkom da zatvori pravce od Knina i Kosova prema Kijevu i Vrlici; 3. bataljonu da napadne Vrliku sa jugozapadne strane i da u rejonu Jape održava vezu sa delovima 10. krajiške brigade, a levo na kotama iznad crkve (rejon Pleća) sa 1. bataljonom Ličkog partizanskog odreda. Prvom bataljonu Ličkog odreda naredeno je da napadne Vrliku sa severozapadne strane na delu fronta isključno crkva u mestu do isključno put Kijevo - Vrlika gde je trebalo da održava vezu sa 1. bataljonom 10. krajiške brigade koji je dobio zadatak da mu sadejstvuje u čišćenju Civiljane, a potom naporedo sa njima napadne Vrliku sa severa u zahvatu Kijevo - Vrlika. Početak napada određen je za 5. avgust pre svitanja.

Plan napada 2. i 10. brigade na Vrliku četnici su neočekivano pometili. Naime, noću 3/4. avgusta Kosovska i Vrliška četnička brigada (oko 400 do 500 četnika) upućene su u manevar preko Glavaša na Dinaru, očigledno sa zadatkom da iz pozadine sa Dinare napadnu 2. brigadu u rejonu Polača — Suho Polje. U rejonu Glavaša naišli su u zoru 4. avgusta na 10. krajišku brigadu, koja je te večeri tu pristigla u skladu sa pomenutim planom. Iako napadnuta, brigada se brzo snašla, prihva-

³⁰⁰⁾ Komandant Mićun Sakić je neposredno sam komandovao snagama u ovom rejonu. U to vreme u obilasku 2. brigade sa njim nalazio se i politički komesar 6. divizije Rade Žigić. Bio je oko 20 dana kod Kninskog sektora. Štab sektora sa političkim komesarom nalazio se u Zrmanji (Zb. V-18, d. 25).

tila borbu i prešla u protivnapad, a zatim u energično gonjenje četnika. Goneći ih u stopu brigada je toga dana zauzela Civljane, naterala četnike na povlačenje delom prema Kosovu, delom prema Koljanima, produžavajući nastupanje. Pred selima Vinalić, Ježević i Gorjak naišla je na jak otpor ustaša i crne legije. Borba je vođena cele noći 4/5. avgusta i sledećeg dana do oko 13 časova. Ustaše, crna legija i četnici pružali su snažan otpor, pokušavajući da i protivnapadima odbace Krajišnike. Angažovane u borbi znatno ranije i mimo plana, snage 10. brigade nisu mogle sadejstvovati 2. brigadi u napadu na Vrliku kako je bilo planirano.

Napad 2. brigade na Vrliku otpočeo je nešto kasnije od planiranog, oko 5 časova 5. avgusta. Posada u mestu pružila je slab otpor i u neredu se povukla u Ribarić a potom u Hrvače, dok je posada dobro utvrđene Gradine iznad mesta pružila znatno jači i duži otpor. Mada okružena od delova 3. bataljona 2. brigade i 1. bataljona ličkog odreda posada je odbila ponudenu predaju i nastavila otpor. U jednom trenutku njen veći deo uspeva da se probije iz obruča u mesto, u nameri da se izvuče dalje, ali pri tom naleće na 1. bataljon 10. krajiške brigade koji je uglavnom zarobljava. Oko 20 domobrana i dalje se držalo u staroj turskoj tvrđavi, nastavljajući otpor. Žestoko pritisnuti i oni su se uskoro predali, čime je napad na Vrliku uspešno okončan. Pred 2. bataljonom 2. brigade neprijateljski delovi iz Maovice i Štikova pobjegli su gotovo bez otpora prema Drnišu i Kosovu. Bataljon je bez ometanja poseo određene položaje i time svoj zadatak potpuno izvršio, pošto neprijateljske intervencije od Drniša nije bilo.^{301,}

U borbama oko Vrlike poginulo je i ranjeno 24 borca. Zarobljeno je 60 domobrana, 1 oficir, 3 podoficira, 4 četnika i 1 četnički komandir, a na licu mesta je nađeno 26 poginulih neprijateljskih vojnika. Zaplenjeno je oko 70 pušaka, 3 mitraljeza »švarceloze«, 1 puškomitraljez, 3 automata (šmajsera), 20.000 metaka, 1 mali minobacač sa 70 mina, 5.000 kg soli, 1.500 kg šećera, 600.00 kuna i drugo.³⁰²⁾ Mada su ovo za neprijatelja bili značajni gubici, neposredne posledice poraza za njega su bile zantno teže. Naime, od razbijenih delova 15. domobranske pukovnije, koji su se povukli iz Vrlike preko Ribarića u Hrvače, narednih dana je oko 100 domobrana sa zapovednikom 10. satnije 3. bojne 15. pukovnije prešlo partizanima.^{303,}

Borbe u širem rejonu Polače i povratak 2. brigade iz Dalmacije u Liku

Za vreme napada na Vrliku pravac Knin - Kijevo - Vrlika u rejonu Polača zatvarao je 4. bataljon 2. ličke brigade. U ovaj rejon on je pristigao iz Glavaša gde se prikupio i odmorio posle razbijanja kolone

301) Zb. V-18, d. 25, 42, 58; AVII, k. 107a, br. reg. 26-1/2.

302) Zb. V-18, d. 42, 58.

303) Iz izveštaja 18. armijskog korpusa od 14. VIII doznajemo da je »oko 100 hrvatskih vojnika, koji su se povukli prošlih dana iz Vrlike na Hrvače prešlo partizanima« (Zb. V-18, d. 174) što je stvorilo poremećaj kod ostalih hrvatskih vojnika. Takođe, ustaškodomobranski zapovednik Drugog sektora u Sinju, izvestio je 18. VIII da je prelaz satnika i domobrana partizanima znatno pokolebao moral častnika i momčadi, da je

četničke Dinarske divizije u rejonu Glavaš - Uništa. Čim je pristigao u ovaj rejon proterao je četničke predstražne delove sa Pakova brda (k. 644) i Oštre glavice (k. 543), a potom poseo liniju: Vučja glava (k. 569) - Đukići - Vučković - Bosnić - Milivojević - Pakovo brdo (k. 644). Širina fronta od oko 6 km bila je u velikoj nesrazmeri sa više nego skromnim snagama bataljona (oko 180-200 boraca), pa su one bile razvučene u isprekidanom streljačkom stroju, bez ikakve dubine.³⁰⁴

Kada se ujutro 5. avgusta rasplamsala borba oko Vrlike, udružene italijanske i četničke snage iz Knina odmah su krenule u pomoć. Nastupale su na dva pravca, u dve napadne kolone. Desnu, glavnu kolonu, obrazovao je 15. bataljon 11. berseljerskog puka, ojačan baterijom brdskih topova 75 mm i minobacačima. Ona je nastupala pravcem Knin - Crna glavica (k. 451) - k. 379 - Milivojević. Leva kolona, od oko dve ojačane čete uputila se pravcem Knin - Crna glavica (tt. 787), gde su je sačekali delovi 1. bataljona 2. brigade, odbacili je nazad i više se nije pojavljivala.

Napad glavne kolone na 4. bataljon snažno je podržavala artiljerija iz Knina, tukući najpre položaje borbenog osiguranja (k. 502, k. 503, k. 509 i k. 543). Nakon dočasovne borbe inače slabo borbeno osiguranje povuklo se u sastav glavnine. Nedugo zatim uz snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru usledio je napad na Pakovo brdo (k. 644), odakle je zbačena četa 4. bataljona i prisiljena oko podne da se povuče na položaje Čeko - Tutuš - Turić - Glavica (k. 643). Izbivši na liniju k. 503 - k. 509 - s. Milivojević - Pakovo brdo (k. 644) neprijatelj je zastao i do noći više nije napadao, samo je artiljerijskom i minobacačkom vatrom i dalje tukao položaje bataljona, naročito k. 703 i k. 712 (Tutnjevinu).

Pošto je zauzeta Vrlika, noću 5/6. avgusta, usiljenim maršem preko Kijeva prebačen je u pomoć 4. bataljonu 3. bataljon 2. brigade, dok je njen 2. bataljon i dalje ostao na pređašnjim položajima Maovice - Štikovo prema Drnišu. U rejonu Suho Polje (Pleševica tt. 1125 - Crna glavica k. 787) i dalje je zadržan takođe njen 1. bataljon na prvobitnim zadacima, dok je 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda još uvek bio u rejonu Vrlike. Po pristizanju u rejon Polače 3. bataljon je preuzeo deo položaja 4. bataljona, a ovaj se rokirao ulevo.

Ujutro 6. avgusta prednji kraj odbrane 3. bataljona protezao se linijom Vučja glavica (k. 569) - Đurić - Vučkovića a 4. bataljon linijom Bosnić - Radinović - Čeko - Tutuš - Turić. Neprijatelj tog dana nije napadao već je privlačio nove snage i pripremao se za odlučujući napad. Na Pakovo brdo (k. 644) doveden je jedan bataljon 89. legije crnih košulja divizije »Zara«, a 15. bataljon 11. berseljerskog puka rokirao je ulevo. Na jugozapadnim padinama Kozjaka (k. 805 i 528) prikupilo se oko 430 četnika. Ovu neprijateljsku neaktivnost Štab 2. brigade ocenio je povoljnom za preuzimanje inicijative pa je, uzdajući se u iznenađenje, rešio da sa pomenuta dva bataljona, uz podršku minobacačkog voda,

borbeni moral opao i da stoga sve jedinice u Sinju treba najžurnije izmeniti (Zb. V-18, d. 181).

³⁰⁴ Boško Nikolić, Borba 3. i 4. bataljona 2. ličke brigade na Polaci avgusta 1943. godine, *Vojni glasnik*, br. 1/1950.

noću 6/7. avgusta pređe u napad. Glavni udar usmeren je pravcem k. 509 - k. 487 s ciljem da se ugroze glavne snage neprijatelja u rejonu sela Milivojević i zaobiđu snage na Pakovom brdu, levim krilom vršen je frontalni pritisak na Milivojević, a desni na k. 502 i k. 503. Napad je počeo u 22 časa i u prvom naletu zauzete su k. 502 i k. 503, ali se neprijatelj sa k. 509 nije dao pomeriti. Time je ceo napad ukočen, svanuće se približavalo, pa je napad morao biti obustavljen. Jedinice su brzo povučene i u praskozorje su bile uglavnom na svojim odbrambenim položajima. Toga dana u odbranu Kozjaka pristigao je 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda.

Ujutro su na položaju bila tri brojno slaba bataljona, (najviše po 200 boraca) pred daleko brojnijim i opremljenim neprijateljem koga su podržavali artiljerija, minobacači i avijacija. Na pravcu selo Milivojević - k. 703 spreman za napad nalazio se ojačan 15. bataljon 11. berseljskog puka sa oko 550 četnika, u rejonu Pakovo brdo (k. 644) spreman za napad stajao je bataljon 89. legije crnih košulja, a na jugozapadnim padinama Kozjaka grupisalo se oko 430 četnika. Sve do oko podne, osim artiljerijske i minobacačke vatre, neprijatelj nije ispoljavao značajnije aktivnosti. U toku dana iz rejona Maovice - Štikovo, u akciju prema Markovcu krenuo je i 2. bataljon 2. brigade.

Međutim, oko podne neprijatelj je energično krenuo u napad podržan moćnim dejstvom avijacije, artiljerije i minobacača. Napadom su snažno zahvaćeni 4. bataljon 2. brigade i 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda, dok se 3. bataljon našao po strani (ulevo) od pravca napada berseljskog bataljona i četnika. Četvrti bataljon je bio primoran na izvesno odstupanje i do 14 časova bio je potisnut na liniju: Đurić - Mirković - Lazić - Tutnjevina (k. 712), gde je trebalo da zadrži neprijatelja i da mu po svaku cenu spreči prodor u Kijevo. I 1. bataljon Ličkog odreda snažno i uspešno se odupirao crnokošuljašima, uzmičući ka vrhu Kozjaka (tt. 1207). Četnička formacija na padinama Kozjaka otpočela je napad naporedo sa italijanskim snagama, ali podvukavši se pod greben Kozjaka zastala je, ne vršeći pritisak na 1. bataljon Ličkog odreda, očekujući rezultat i ishod borbe italijanskog bataljona crnih košulja. Treći bataljon se našao na boku neprijateljskog rasporeda bez ozbiljnijeg pritiska, pa je Štab 2. brigade odlučio da sa njime izvrši protivnapad u bok i pozadinu neprijatelja, pravcima k. 503 - Radulović i k. 509 - Milojević.

Italijanski bataljoni ulagali su krajnje napore da odbace partizanske bataljone i da se probiju u Kijevo i prema Vrlici. I pored izuzetne upornosti i bespoštednog zalaganja 4. bataljon nije uspeo da zadrži posednute položaje, pa se postepeno povlačio, pri čemu je došlo do rascepa njegovih ionako skromnih snaga na dva dela. Oko 17 časova situacija je izgledala ovako: neprijatelj je osvojio Tutnjevina (k. 712), poseo sedlo između nje i k. 703, kojoj je podišao sa južne strane, rascepljeni 4. bataljon je sa 1. četom držao istočne padine Tutnjevina a sa 2. i 3. četom kotu 703. Neprijatelj se, dakle, nalazio nadomak cilja, ali optor 4. bataljona nije jenjavao. Na grebenu Kozjaka 1. bataljon Ličkog odreda je potpuno zaustavio napad bataljona crnih košulja pred tt. 1207, a juriši na k. 703 nikako nisu uspevali. U to vreme se 3. bataljon već bio grupisao i pripremao za protivnapad.

Oko 18 časova neprijatelj čini poslednje napore da se probije prema Kijevu. Koristeći se zauzetim sedlom preko njega ubacuje četu berseljera da još više razdvoji snage 4. bataljona i otvori put za Kijevo iako još nije zauzeo k. 703. U naletu on unekoliko potiskuje delove 4. bataljona, napredujući kolonom duž puta ka Kijevu. Borci 4. bataljona bili su bez municije pa su se prikupljale bombe kao jedini i poslednje sredstvo za odbijanje juriša. U tim odlučujućim trenucima 2. četa 4. bataljona prešla je u odlučan protivnapad i samo ručnim bombama rešila ishod borbe. Berseljerska četa je sprečena u prodoru i naterana na brzo povlačenje. Pri tom je ostavila nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika u jaruzi.

U međuvremenu je usledio i protivnapad 3. bataljona 2. brigade. Čim je ovaj bataljon zauzeo k. 509 i ugrozio Milivojević, italijanski borbeni poredak se zaljuljao. Približno u isto vreme i 2. bataljon je južno od Kozjaka izbijao na liniju Riđane - Markovac, što je imalo uticaja na držanje neprijatelja. Napadi su mu najpre jenjavali, nedugo zatim bili su potpuno obustavljeni, na kraju je usledilo ubrzano povlačenje. Četvrti bataljon 2. brigade i 1. bataljon Ličkog odreda krenuli su kao proređeni iz odbrane u protivnapad koji je prerastao u gonjenje pokolebanog neprijatelja. Uskim vrletnim stazama između Pakova brda i Kozjaka neprijatelj se u neredu povlačio prema Kosovu i Kninu, ostavljajući znatan ratni materijal na bojištu.

Bataljoni 2. brigade pretrpeli su gubitke od 3 poginula i 12 ranjenih boraca. O neprijateljskim gubicima u ljudstvu nema pouzdanih podataka. Zaplenjeno je: 2 brdska topa 75 mm, bez zatvarača, ali sa 257 granata, 3 mitraljeza »breda« sa 26.700 metaka, 2 automata (šmajsera), 2 minobacača 81 mm sa 150 komada osnovnog i dva sanduka dopunskog punjenja, 60 ručnih bombi, 1 radio-stanica, 1 sanitetski automobil, 4 kamiona, 1 putnički automobil, 17 tricikla, 6 motocikla, 10 mula sa samarima i druga oprema.³⁰⁵

Istovremeno dok su bataljoni 2. brigade i 1. bataljona Ličkog odreda 7. avgusta popodne slamali napad u rejonu Mala Polača - Kozjak, 2 bataljon 2. brigade, očistio je od neprijateljskih delova sela Riđane, Kosovice i Markovca, a zatim je poseo položaje iznad Markovca, gde je naredna dva dana proveo bez borbe.

Udružene italijanske, četničke i ustaške snage bile su uznemirene zbog 2. i 10. brigade, Ličkog odreda, Splitskog partizanskog odreda i drugih jedinica u trouglu Knin - Drniš - Sinj. Posebno im je izgleda jako smetala 2. lička brigada koja se ukotvila u za njih, osobito za četnike, osetljivom prostoru Knin - Kosovo - Vrlika, odakle se nije dala ni pomaći. Osim što im je zadavala udarce i nanosila poraze, ona je po selima onemogućila vršljanje četnika i ustaša, a svojim uspesima, vojničkim držanjem i političkim delovanjem u narodu stvarala uslove za pridobijanje naroda za NOP i mobilizaciju boraca u NOVJ. Zbog toga su toliko pokušaja činili i napora ulagali da je nekako onemogućue i izbace iz toga prostora.

³⁰⁵) Zb. V-18, d. 25, 58, 159, 162, 165, 168; AVII! k. 420/1, br. reg. 41-33; pomenuti članak Boška Nikolića, *Vojni glasnik*, br. 1/1950. Zb. XIV-2, str. 899-902.

Uprkos tek minulom porazu na Polači, već 10. avgusta oko 9,30 časova jake italijanske i četničke snage, procenjene na oko 1000 ljudi, napale su 2. bataljon 2. brigade u nameri da ga razbiju i izbace iz reiona sela Markovac. Svi naponi neprijatelja da ga odbaci bili su uzaludni. Žestoka borba je potrajala do oko 15,30 časova, a potom je neprijatelj počeo da se povlači delom u Knin, delom u Kosovo. Bataljon je potom prešao u nastupanje i do mraka očistio od neprijatelja selo Orlič, izbio delom snaga na Čulum (k. 302) i k. 308, a zatim demonstrirao napad na italijansku posadu u Kaldirmi. Nakon toga bataljon se povukao u odbranu na položaj Markovac - Kosovica - Riđane, dok je Borkušu (tt. 551) trebalo da posedne 2. bataljon Splitskog partizanskog odreda i da istovremeno kontroliše prostor do Štikova. Međutim, ovaj bataljon se zadržao jugozapadno od Štikova, pa je za držanje Borkuše 2. bataljon morao uputiti svoju 1. čet. Ujutro, oko 5 časova, jača četnička formacija iznenadila je delove ove čete na kosama Borkuše povrh sela Riđane i raspršila ih. Pošto se sredila, četa je položaje povratila.^{306r}

Narednih dana neprijatelj se držao svojih garnizona i nije vršio is-pade pa je 2. brigada dobila preko potreban predah, na položajima prema Kninu i Kosovu, gde je mogla da se sredi. Razvijena na liniji: Crna glavica (k. 451) - Pakovo brdo (k. 644, k. 476) - Riđane - jugozapadne padine Grabovače (k. 523) zatvarala je sve pravce prema Vrliki i Kijevu. Obezbeđenja pravca veze i saobraćaja sa Likom kroz Podinarje, preko Suhog Polja i severno od Golubića, preuzeli su 1. i 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda.

Dvadesetog avgusta 2. lička brigada je sa 1. bataljonom držala položaje Crna glavica (k. 451) - Oštra glavica (k. 543) pa severno do reke Krkić, sa 2. bataljonom položaje Pakovo brdo (k. 644) do sela Markovac, sa 4. bataljonom položaje isključno Markovac pa do sela Riđane i sa 3. bataljonom na liniji: isključno Riđane - Gradina (k. 511) - Borkuša (tt. 551) - Crnčević. Levo od njega pravac prema Moravicama zatvarao je 3. bataljon Splitskog partizanskog odreda. Narednog dana, oko 7 časova, jake italijanske i četničke snage (po proceni Štaba brigade oko 3000 vojnika), snažno podržane artiljerijom, minobacačima i avijacijom, napale su brigadu na celom frontu rasporeda. Neprijatelj je nastupao u tri jake napadne kolone: jednom u zahvatu puta Knin - Topolje - Crna glavica (k. 451) - Milojević (Mala Polača), drugom pravcem Biskupija - Pakovo brdo (k. 644) i trećom iz južnog dela Kosova opštim pravcem selo Kosovica - Kozjak (k. 805, k. 1072, tt. 1207). U prvom naletu deo snaga treće kolone potisnuo je delove 3. bataljona i zauzeo Borkušu (tt. 551). Bataljon se povukao na padine Grabovače (k. 523) gde se zadržao u toku dana odolevši neprijateljskim napadima. Treći bataljon Splitskog odreda nije odoleo pritisku već je odbačen prema Koljanima, čime je desni bok brigade bio ugrožen. Istog dana neprijatelj je potisnuo i 4. bataljon i ovladao selima Riđane i Kosovica. Na ostalom delu fronta nije imao značajnijeg uspeha.

Narednog dana neprijatelj je produžio žestoke napade na celom frontu. Glavni udar usmerio je na Kozjak kao dominirajuću tačku u

odbrambenim položajima brigade, gde su 3. i 4. bataljon punim zalaganjem snaga pružali žilav otpor. I pored takvog otpora, napad nisu mogli ukočiti. Pod pritiskom su postepeno odbačeni na vrh Kozjaka, a neprijatelj je oko 16 časova podišao neposredno grebenu. Toga dana neprijatelj je ovladao linijom: Oštra glavica (k. 543) - Radulović - k. 449 - Lokva (k. 527) i potisnuo 1. bataljon na položaje istočno iznad male Polače, gde se zadržao do kraja borbe odbivši sve neprijateljske napade. Istovremeno je neprijatelj zbacio delove 2. bataljona sa k. 528 i poseo ove položaje.

Ujutro 23. avgusta neprijatelj je odmah otpočeo žestoke napade na 1. i 2. bataljon. I dok je 1. bataljon uspešno odolevao neprijateljskom pritisku, odbijao njegove napade i posednute položaje iznad Male Polače zadržao do kraja, dotle je kod 2. bataljona dolazilo do izvesne krize. Naime, oko 11 časova, usled žestoke artiljerijske i minobacačke vatre usmerene na Pakovo brdo (k. 644), bataljon se povukao na njegove istočne padine, da bi izbegao ubitačno dejstvo artiljerije. Tu situaciju je iskoristila grupa od oko 150 četnika i zauzela Pakovo brdo. Pre nego što su se četnici sredili i organizovali na ovim položajima, bataljon je uz podršku voda minobacača prešao u energičan protivnapad, povratio položaje i odbacio četnike prema Kninu. Istovremeno je neprijatelj izbijao na greben Kozjaka i zauzeo kotu 1072, a 4. bataljon se žestoko branio i zadržavao na trigonometru 1207. Jača formacija četnika zauzela je Kuniću (tt. 1101) i Kuk (k. 988). Oko 20 časova jedna četa 3. bataljona zajedno sa jednim dalmatinskim bataljonom zauzela je Kuniću i odbacila četnike prema Dinari. U međuvremenu su se italijanske snage sa tog pravca povukle prema Drnišu. Sledećeg dana neprijatelj nije preduzimao nikakve napade, nego se tokom dana postepeno povlačio u polazne garnizone i uporišta.

U trodnevnim borbama brigada je imala 3 poginula i 20 ranjenih boraca, a o neprijateljevima gubicima nema pouzdanih podataka.³⁰⁷ Bili su to poslednji okršaji 2. ličke brigade sa italijanskim okupatorskim snagama. Ubrzo je usledila kapitulacija Italije i njihov raspad. Kroz nekoliko dana brigada je, po naređenju Štaba Kninskog sektora, napustila ovaj prostor i odmarševala u Liku.

U gotovo tromesečnom dejstvu po severnoj Dalmaciji 2. lička brigada je, kao glavna udarna i manevarska snaga Štaba Kninskog sektora, uspešno izvršavala i najsloženije vojno-političke zadatke koji su pred nju postavljeni. Svojim uspesima protiv ustaških i četničkih formacija doprinosila je suzbijanju i slabljenju njihovog uticaja u narodu, čemu je sledio sve veći priliv novih boraca u dalmatinske jedinice. Osim toga, razvoju i stabilizovanju novih jedinica doprinosila je ustupanjem naoružanja i potrebnog ljudstva na obuku.³⁰⁸

³⁰⁷> Zb. V-18, d. 112, 135, 188, 193, 194, 196, 199; k. 419, br. reg. 54/1-6.

308) Politički komesar Štaba kninskog sektora piše 9. avgusta Štabu 6. divizije da stiže velika masa novih boraca, da ih u tom trenutku kod njegovog štaba u Zrmanji ima 700 koji čekaju oružje. Stoga su u sporazumu sa Štabom 2. brigade, a po odobrenju i komesara 6. divizije (koji se tamo nalazio) iz brigadne komore uzeli 100 pušaka za ove borce. Takođe, pošto su imali dva topa »pito«, 2 protivtenkovska mitraljeza i 4 minobacača, uzeli su iz brigade za četvu pratećih oruđa kao posluđu, pošto ih oni nisu imali (Zb. V-18, d. 25).

Nalazeći se uvek na glavnom poprištu borbi brigada je bila izložena velikim naporima i ljudskim žrtvama. Borci su naročito teško podnosili svakodnevno gladovanje što je dovelo do izvesnih pojedinačnih slučajeva samovoljnog napuštanja jedinice. Čim je iz Like, (iz pekare na Udbini) počeo pristizati helb, situacija se bitno popravila. Nije bez razloga Štab 6. divizije izveštavao da je brigada zbog gubitaka brojno oslabila, da je jako premorena i da joj treba omogućiti bar nešto odmora.³⁰⁹ O tome svedoči i njeno brojno stanje, koje, po izveštaju od 25. avgusta, izgleda ovako: po spisku 1.393 boraca, u rashodu 558, na licu 835 od toga 832 Srbi, 3 Hrvata.³¹⁰ Ako se uporedi ovo brojno stanje sa onim na početku borbi u severnoj Dalmaciji (iz juna, kada je imala preko 1.100 boraca) onda nije teško utvrditi da je brigadi iz stroja ispalo oko 300 boraca. U međuvremenu u stroj se vraćao izvestan broj izlečenih, kao i novomobilisanih, boraca iz Like.

Posle slamanja italijansko-četničke ofanzivne akcije u rejonu Polača - Markovac - Kozjak, 2. lička brigada je još samo nekoliko dana ostala u ovom rejonu, a potom je zapadnim obroncima planine Dinare, preko Suhog polja pored Golubića i preko Plavna, odmarševala prema Lici. Pošto je bio na vreme obavešten o koncentraciji i namerama nemačkih snaga u rejonu Bihaća - Kulen-Vakuf - Vrtoče GŠH dao je Štabu Kninskog sektora (komandant Milan Kuprešanin, politički komesar Petar Babić) smernice i zadatke za dalja dejstva u slučaju prodora nemačkih snaga preko Like prema Dalmaciji. Zadaci su bili u sklopu plana Glavnog štaba Hrvatske za zatvaranje pravca, koji preko južne Like vode u severnu Dalmaciju, kako bi se Nemcima onemogućio ili barem znatno otežao brzi prodor u Dalmaciju. Pošto je pravce od Donjeg Lapca prema Udbini i Gračacu zatvarala 6. divizija sa 3. ličkom brigadom, Štab Kninskog sektora dobio je zadatak da svojim snagama³¹¹ zatvori pravac Donji Lapac - Srb - Knin. Pri tom je 2. lička brigada, kao trenutno najjača i najpouzadnija jedinica pod njegovom komandom, bila predviđena za izvršenje najtežeg zadatka - odbranu Srbskog klanca (k. 905, k. 970).

Čim je bio obavešten da su nemačke snage 29. avgusta ujutru počele nastupanje od Kulen-Vakufa prema Gornjem i Donjem Lapcu štab Kninskog sektora je istog dana napisao zapovest potčinjenim jedinicama. U zapovesti je pored ostalog, pisalo: »2. brigada 6. divizije prema već izdatom naređenju kreće svim snagama u Plavno, gde će dobiti dalje naređenje«, a radilo se o odbrani Srbskog klanca. Međutim zbog udaljenosti (Otrić - Polača), sporih kurirskih veza i još sporijeg marša po vrletnom zemljištu, a i kasno upućenog naređenja, brigada je zadocnila pa su za posedanje i odbranu Srbskog klanca, do njenog pristizanja, upotrebljena dva bataljona 1. brigade Kninskog sektora i dva bataljona Severnodalmatinske grupe bataljona.

309) Zb. v-li", d. 125; k. 106, br. reg. 12-2, k. 107, br. reg. 21/1-6; k. 109, br. reg. 38-1; k. 796, br. reg. 9-10/7.

310) AVII, k. 419a, br. reg. 40/11, 23/12.

311) Štab kninskog sektora je pod svojom komandom tada imao 2. ličku brigadu, 1. brigadu kninskog sektora formiranu 13. avgusta u Plavnu od Ličkog partizanskog odreda (kasnije nazvana 5. dalmatinska brigada) i severnodalmatinsku grupu odreda, odnosno bataljona, od kojih je nešto kasnije formirana 6. dalmatinska brigada.

Po svemu sudeći, brigada je tek 31. avgusta (najranije 30-og) bila u rejonu Plavna, pošto joj je toga dana naređeno da »usiljenim maršem čim pre stigne na liniju Nad Vrelo - Rastićevo - Otrić«, naglašavajući joj da ukoliko dođe do susretne borbe da je prihvati i da se pri tom poveže sa ostalim snagama.³¹² Međutim, tada je postalo jasno da nemačke snage, umesto očekivanog prodora kraćim pravcem Donji Lapac - Srb - Knin prodiru pravcem Donji Lapac - Mazin - Gračac, pa je došlo do promena u koncepciji upotrebe i dejstva snaga Kninskog sektora, uključujući i upotrebu 2. brigade. Sutradan, 1. septembra, Štab Kninskog sektora je, pored ostalog, naredio: »2. brigada 6. divizije ostaće kao rezerva na liniji na kojoj se sada nalazi (*verovatno već pomenuta linija sela - D.O.*) s tim da ljudstvo što bolje odmori«. No, valjda da bi se stekli što bolji uslovi za odmor ljudstva, a naročito za ishranu, brigada je pomerena u rejon Srba gde je ostala naredna dva do tri dana. Oдавde je, 4. septembra, upućena u rejon Doljani - Dobroselo sa zadatkom da dejstvuje na komunikaciji Kulen-Vakuf - Gornji Lapac - Mazin, kojom su saobraćale nemačke snage, u prvom redu preko planine Zuleševice, potčinjavajući joj zakratko i bataljon 1. brigade Kninskog sektora koji se već nalazio u rejonu Dobroselo.³¹³

U rejonu Doljani - Dobroselo brigada je pristigla u toku 4. septembra 1943, gde je ostala narednih nekoliko dana izvodeći akcije na komunikaciji preko planine Zuleševice. Njen 3. bataljon nalazio se u rejonu Mali i Veliki Bujanj prema Boričevcu i Kulen-Vakufu, 2. bataljon je držao prevoj Priseka (k. 652), dok su 1. i 4. bataljon iz rejona Doljani - Dobroselo - Brezovac bili orijentisani za dejstva na komunikaciji u rejon Zuleševica (k. 1160), Lumbardenik. (k. 1101), Škorića brdo (k. 1064). U ovom rasporedu 2. ličku brigadu je zatekla vest o kapitulaciji Italije (9. septembra 1943) što je verovatno ubrzalo njeno prebacivanje na područje Udbine u sastav divizije, shodno planovima Glavnog štaba Hrvatske za dalja dejstva u novonastaloj situaciji. Već narednog dana, 10. septembra uveče, ona je krenula preko ceste Kulen-Vakuf - Gračac prema Udbini gde je stigla 11. septembra, bez 2. bataljona koji se još dva dana zadržao na Priseci (k. 652), pod komandom Štaba Kninskog sektora. Tako se najzad, posle gotovo puna tri meseca, 2. lička brigada našla u Lici, u sastavu svoje divizije.

^{31f} Zb. V-18, 128; AVII, k. 1008, br. reg. 9/1, k. 1419, br. reg. 6-1/1.

³¹³> Zb. V-19, d. 2, 4, 8, 12, 16, 31. Glavni štab Hrvatske je 30. avgusta naredio da se 2. brigada upotrebi za odbranu Srbskog klanca i vrati pod komandu Štaba 6. divizije (Zb. V-18, d. 130), što nije sprovedeno. Držeći se ovog naređenja Štab 6. divizije, svakodnevno očekujući njen povratak, već 3. septembra je utvrdio njenu upotrebu i zadatke, ali je 4. oko 21,25 časova morao izvestiti da »od 2. brigade nema vesti« (Zb. V-19, d. 8, k. 420/1, br. reg. 14/78-33, k. 796, br. reg. 9-1/7, 10/7). U rejonu Doljani - Dobroselo brigada je ostala pod štabom Kninskog sektora sve dok Glavni štab Hrvatske nije ponovo, 10. septembra, naredio (Zb. V-19, d. 31) da se ona odmah uputi na prostor Udbina - Lovinac u sastav svoje divizije. Istog dana noću brigada je prebačena preko komunikacije Gornji Lapac - Gračac u širi rejon Udbine u sastav i pod komandu Štaba 6. divizije. Prema tome ne stoji objašnjenje dato u fusnoti uz dok. br. 2 (Zb. V-19), zasnovano na dok. br. reg. 16-2, kutija 799, AVII, Ovaj dokument je posle rata pisana relacija pa je kao i ostali ovakvi izveštaji, neprecizan, površan i time i nepouzdan.